

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Zámecké kaple v majetku státu, jejich zařízení a liturgické předměty. Možnosti jejich využití.

Chapels in chateaux, whose are owned by the State. Their furniture and liturgical items. Available for functions.

Vedoucí práce:

Mgr. Pavel Kolář, Th.D., M.T.S.

Autor:

Lenka Svobodová

Praha 2009

Anotace

Bakalářská práce „Zámecké kaple v majetku státu, jejich zařízení a liturgické předměty. Možnosti jejich využití“ pojednává o kaplích, které jako součásti hradů a zámků přešly do vlastnictví státu. Zmíněny jsou způsoby nabývání tohoto majetku a vývoj péče o něj. U tří vybraných hradů a zámků je uveden nástin jejich historie se zřetelem na dobu založení kaplí. Kaple jsou popsány z hlediska architektonického, umělecké výzdoby a zařízení. Jsou sledovány změny v jejich vybavení v průběhu staletí, přemísťování předmětů z kaple v rámci objektu i jinde, ztráty, krádeže, nahrazování děl kopii a restaurování. Popsán je typický soubor liturgických potřeb pro bohoslužebné účely v zámecké kapli. U každé kaple jsou uvedeny možnosti jejího využití.

Klíčová slova

Kaple, památky, liturgika, umění, historie, hrady, zámky.

Annotation

Thesis „Chapels in chateaux, whose are owned by the State. Their furniture and liturgical items. Available for functions“ deals with chapels, which are parts of heritage buildings owned by the state. The manner of acquiring this property is mentioned together with the development of heritage care. The outline of the history three of selected buildings accents time foundation their chapels. The chapels are described from the standpoint of construction, decoration and facilities. Changes in their decor through centuries are tracked, including fixtures relocation from chapel in other place in the castle or out of the castle, losses, robberies, replacing works of art with copies and restoration. The typical set of the liturgical objects is described that have been used for divine service in chateau chapel. The possibilities of using are mentioned with every chapel.

Keywords

Chapels, relics, liturgy, arts, history, castles.

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma „Zámecké kaple v majetku státu, jejich zařízení a liturgické předměty. Možnosti jejich využití“ jsem zpracovala samostatně. Použitou literaturu, podkladové materiály a odborné zdroje uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Praze dne 20. března 2009

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Pavlu Kolářovi, Th.D., M.T.S. za ochotu, se kterou se ujal vedení této bakalářské práce. Náleží mu též poděkování za oprávněné kritické připomínky a veškerou pomoc a podporu, kterou mi při jejím zpracování poskytl.

OBSAH

OBSAH	5
ÚVOD	6
1. PÉČE O PAMÁTKOVÉ OBJEKTY V OBDOBÍ OD VZNIKU ČESKOSLOVENSKA.....	8
2. KAPLE SV. KŘÍŽE NA KARLŠTEJNĚ.....	12
2.1 STRUČNÁ HISTORIE HRADU	12
2.2 Zařízení a výzdoba kaple sv. Kříže.....	14
2.2.1 Stav kaple sv. Kříže v době založení	15
2.2.2 Stav kaple sv. Kříže v 17. s 18. století	16
2.2.3 Stav kaple sv. Kříže v 19. století	17
2.2.4 Stav kaple sv. Kříže ve 20. století	19
2.2.5 Stav kaple sv. Kříže na počátku 21. století	22
3. ZÁMECKÁ KAPLE V BŘEZNICI	27
3.1 Stručná historie zámku	27
3.2 Zámecká kaple	28
3.2.1 Kaple v roce 1689	30
3.2.2 Kaple v roce 1948	31
3.2.3 Kaple od roku 1967 do současnosti	35
3.3 Soubor liturgických předmětů	37
3.3.1 Liturgické nádoby	38
3.3.2 Ornáty a textilie	39
3.3.3 Mešní knihy	47
3.4 Zhodnocení využití kaple.....	48
4. ZÁMECKÁ KAPLE V MNÍŠKU POD BRDY	50
4.1 Stručná historie zámku	50
4.2 Zámecká kaple	52
4.2.1 Umístění a výzdoba kaple	52
4.2.2 Stav kaple v roce 2000	53
4.2.3 Současná instalace	53
4.3 Zhodnocení stavu a využití kaple.....	56
ZÁVĚR.....	58
SUMMARY	59
PRAMENY A LITERATURA	61
SEZNAM FOTOGRAFICKÝCH PŘÍLOH	62

Úvod

Bakalářská práce na téma „Zámecké kaple v majetku státu, jejich zařízení a liturgické předměty. Možnosti jejich využití“ je výsledkem snahy o propojení poznatků získaných během studia na teologické fakultě s mým zájmem o historii a umělecké památky. Návštěva každého památkového objektu přináší řadu podnětů k zamyšlení. Kdo byli lidé, kteří na hradě či zámku žili, jaké měli osudy, jak jejich činy ovlivňovala doba a jak oni ovlivňovali dobu. Na většině bývalých královských i šlechtických sídel bývá součástí prohlídky i zámecká kaple, jejíž výzdobě věnovali zakladatelé velkou pozornost a často i nemalé finanční prostředky. Hrady a zámky procházely během své staleté existence různými změnami a přestavbami. Cílem této práce je na příkladu tří kaplí významných památkových objektů ve správě Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze zachytit změny, ke kterým docházelo přímo v sakrálních prostorech, jak se měnil jejich vzhled, zařízení a využití od doby založení až do dnešních dnů. Výsledkem by mělo být zjištění, do jaké míry odpovídá současný stav stavu původnímu. Ke kaplím patří rovněž soubory liturgických předmětů a ornátů, které bývaly uloženy v zákristiích. Typickým příkladem obsahu a rozsahu dochovaných kolekcí rouch a liturgických potřeb pro zámecké kaple je soubor ze zámku v Březnici, jehož detailní výčet uvádím v kapitole věnované březnické kapli.

Na bakalářské práci jsem pracovala od června 2008 do února 2009. Během této doby jsem se jako členka inventarizačních komisí podílela na řádných inventarizacích mobiliárních fondů státního hradu Karlštejn a státních zámků Březnice a Mníšek pod Brdy. Součástí inventarizačních prací je identifikace nalezených předmětů a sepisování mobiliáře v jednotlivých prostorech, porovnávání se stavem z minulých inventarizací a kontrola dokladů, na jejichž základě byly předměty vydány z objektu, například k účelům restaurování či zápůjčky, a to v rámci Národního památkového ústavu, nebo jiným

institucím. Základem této práce jsou tedy údaje získané přímo na místě a jejich porovnání s údaji získanými z předchozích inventarizací.

Dalšími podklady byly složky smluv, korespondence, hlášení o krádežích a ostatní dokumenty k příslušným památkovým objektům. Informace o historických událostech a dějinách jednotlivých památkových objektů jsem získala během své praxe při průvodcovské činnosti, dále od spolupracovníků ze správ hradů a zámků a též z literatury, jejíž seznam uvádím v příloze. Právě odborná literatura byla hlavním podkladem pro část práce věnovanou liturgickým předmětům.

První kapitola je krátkým nástinem vývoje památkové péče v Československu. V souvislosti s dějinami republiky ukazuje, jak stát k památkovým objektům přicházel. Následující kapitoly se již zabývají přímo jednotlivými kaplemi vybraných objektů. Po stručném úvodu z historie hradu či zámku jsou popsány jejich kaple z hlediska stavebního, výzdoby a zařízení. Konkrétně druhá kapitola je věnována kapli sv. Kříže na Karlštejně. K porovnání změn v jejím inventáři slouží tři základní prameny – soupis profesora A. Sedláčka z konce 19. století, inventární soupis z roku 1961 a nejnovější inventarizační protokol z roku 2008. Náplní třetí kapitoly je kaple zámku v Březnici. Popis jejího inventáře vychází z nejstaršího seznamu z roku 1948 a zaměřuje se na změny, ke kterým od té doby docházelo až do dnešních dnů. Rozsáhlou část této kapitoly tvoří seznam dochovaných liturgických předmětů, které se sice v kapli fyzicky nenacházejí, ale byly nedílnou součástí jejího využívání v dřívějších dobách. Dnešnímu využití kaple je věnován závěr kapitoly. Čtvrtá kapitola představuje kapli zámku v Mníšku pod Brdy, která je příkladem obnoveného a nově zařízeného prostoru.

1. Péče o památkové objekty v období od vzniku Československa

Konec habsburské monarchie znamenal v mnoha případech i změnu držitelů bývalých šlechtických sídel. Některá nejvýznamnější se dostala i do vlastnictví státu, a to přímým vyvlastněním z politických důvodů jako Konopiště, nebo koupí od původních majitelů, kterým se po provedení pozemkové reformy nedostávalo prostředků k jejich udržování. Například Fürstenberkové se tak z finančních důvodů rozhodli v roce 1929 prodat hrad Křivoklát a zámek v Lánech. Stát jako nový majitel takto získané historické objekty zpřístupnil veřejnosti, nebo je využíval pro reprezentační účely. Méně významné objekty kupovali jako svá sídla průmyslníci a finančníci. Některé zříceniny, hrady či tvrze zůstaly opuštěné a chátraly. Ujímalý se jich různé vlastivědné spolky, které s pomocí veřejnosti usilovaly o jejich záchranu. Například Klub českých turistů se věnoval zajištění hradních zřícenin, mj. Žebráku a Točnicku.

Během 2.světové války došlo k poškození a zničení některých významných historických objektů. Movité památky velké ceny, které se nepodařilo ukrýt, byly německými okupanty odvečeny. Část z nich byla po skončení války vypátrána a vrátila se zpět do Československa, část však zmizela neznámo kde. Po osvobození v roce 1945 se do státního vlastnictví dostal konfiskací majetku Němců, kolaborantů, zákony o pozemkové reformě i jinými opatřeními bezpočet movitých i nemovitých památek. Konfiskačními dekrety se stát stal vlastníkem asi 2000 hradů, zámků a paláců s mobiliárem.¹ Pro správu tohoto velkého majetku byly zákonem č. 137/1946 Sb.² vytvořeny Národní kulturní komise pro správu kulturního majetku v Praze při ministerstvu školství a osvěty a v Bratislavě při pověřenectvu školství a osvěty pro Slovensko. Národní kulturní komise přejímaly do své

¹ BLAŽÍČEK, O. J. *Minulost a současné otázky prezentace zámeckých interiérů*. Ústí nad Labem: KSSPPPOP, 1983, s. 6.

² Zákon č. 137/1946 Sb. Prozatímního Národního shromáždění o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku ze dne 16.5.1946

správy od r. 1947 nejvýznamnější památky jako státní kulturní majetek – celkem 131 objektů s cca 400.000 inventárními čísly mobiliáře a s 1,500.000 knihovních jednotek.³ Na tyto objekty, se kterými se počítalo pro zpřístupnění veřejnosti, byly svázeny také významné soubory památek ze zámků určených k jiným účelům (školy, nemocniční zařízení, domovy důchodců, dětské domovy, úřady, obytné účely). Základním úkolem Národní kulturní komise byla záchrana památek, péče o ně a jejich využití. Památkovými orgány, které vykonávaly odbornou činnost, byly státní památkové úřady v Praze a Brně, spojené v roce 1950. Po zřízení krajských národních výborů roku 1949 převzaly péči o kulturní památky jejich referáty pro školství, osvětu a tělesnou výchovu. Národní kulturní komise se měla stát pouze poradním orgánem ministra, ale k žádné její další činnosti již nedošlo. Další reorganizace památkové péče nastala v roce 1953, kdy byla při ministerstvu školství a osvěty vytvořena Státní památková správa v Praze, která sdružila bývalé oddělení pro ochranu památek v ministerstvu školství, někdejší kancelář Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku v Praze, Státní památkový ústav v Praze s pobočkou v Brně a Státní fotoměřický ústav. Vrcholným orgánem zůstalo ministerstvo školství a osvěty, od září 1953 do roku 1956 ministerstvo kultury, od roku 1956 ministerstvo školství a kultury, v němž bylo vytvořeno nové oddělení pro památkovou péči a ochranu přírody. Státní památková správa připravila znění zákona o památkové péči. Vydáním tohoto zákona č. 22/1958 Sb.⁴ 30.6.1958 skončila i činnost Státní památkové správy v Praze. Odborné úkoly převzal Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, památkové objekty byly předány národním výborům. Správu státních hradů a zámků začala vykonávat střediska státní památkové péče jako organizace krajských národních výborů.

³ BLAŽÍČEK, O. J. *Minulost a současné otázky prezentace zámeckých interiérů*, s. 11.

⁴ Zákon č. 22/1958 Sb. Národního shromáždění o kulturních památkách, ze dne 17.4.1958

Středisko státní památkové péče Středočeského krajského národního výboru, které vzniklo v červenci roku 1960, převzalo postupně v období let 1965-1967 do své správy 18 památkových objektů. Kromě zajišťování stavebních oprav a přípravy expozic začala být pozornost věnována rovněž pohybu kulturního mobiliáře, tj. převozům, zápůjčkám a výpůjčkám, které dříve často nebyly podchyceny řádnými doklady. Kromě zjednání nápravy těchto nedostatků byl důraz kladen i na pravidelné provádění inventur kulturního mobiliáře. Naštěstí nebyl realizován záměr pověřit správou mobiliáře Národní galerii a Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze. Obě tyto instituce by svým přístupem proměnily interiéry hradů a zámků v galerie a muzea⁵ a nejcennější kusy mobiliáře by z nich převedly do svých sbírek a stálých expozic. Památkové objekty by tak ztratily možnost představovat návštěvníkům šlechtická sídla v ucelené podobě, tj. včetně autenticky zařízených interiérů s mobiliářem majícím vztah k danému prostředí. S účinností od 1.1.1988 se veškerá rozhodnutí o nakládání s památkami řídí zákonem č. 20/1987 Sb.⁶, který však již zcela neodpovídá změněným politickým a společenským podmínkám. Proto Ministerstvo kultury ČR připravilo nový zákon o památkové péči, jehož návrh byl předložen k připomínkovému řízení. Střediska památkové péče se později změnila na Krajské ústavy státní památkové péče, v roce 2002 byla sloučena se Státním ústavem památkové péče v Národní památkový ústav, jehož územní odborná pracoviště v jednotlivých krajích pečují o památkové objekty, které mají ve své správě. Za svůj základní úkol památkáři považují zachovat kulturní dědictví v dochované podobě i příštím generacím a proto omezují zásahy do stavebních částí objektů a dbají, aby interiéry neztratily historickou věrnost. Při rozšiřování prohlídkových tras se odborní pracovníci snaží zařídit místnosti tak, aby se co nejvíce přiblížily původnímu charakteru. K tomu využívají i dochovaných

⁵ Typy instalací popisuje BENEŠ J. Pojetí prezentace uměleckých děl. In *Muzejní a vlastivědná práce*, 1977, roč. XV. číslo 1, s. 42-43

⁶ Zákon č. 20/1987 Sb. České národní rady o státní památkové péči, ze dne 30.3.1987

fotografií v rodinných albech majitelů či jejich kreseb ve skicářích. Základem nových instalací je vždy umístění dochovaného mobiliáře, který je uložen v depozitářích. Ten pak bývá doplňován vhodným zařízením jiného původu (svozový mobiliář, výpůjčky z jiných památkových objektů ve vlastní správě, nákupy, výpůjčky od cizích institucí, kopie uměleckých děl, věci předané z Úřadu pro zastupování státu ve věcech majetkových jako odúmrt').

Cílem tohoto stručného nástinu bylo objasnit, jak probíhal vývoj vlastnických vztahů státu k památkovým objektům od doby vzniku republiky v roce 1918 a jaké administrativní a právní změny přecházely současnému stavu. Není vyloučeno, že dříve či později nastanou další změny. Místní samosprávy by rády dostaly hrad či zámek v obci do své správy. Vede je k tomu především snaha o komerční využití památky. Tento vývoj, který má podporu mnoha politiků na různých úrovních však zároveň může ohrozit celistvost objektu ve smyslu vztahu budovy a zařízení. Hrozí totiž nebezpečí vyklizení části prostor pro potřeby jiného využití a prodej nepotřebného mobiliáře. Tak by se mohla opakovat například situace z 60. let minulého století, kdy Okresní národní výbor v Kutné Hoře jako tehdejší správce sázavského kláštera vytřídil téměř veškeré zbývající zařízení zámku.⁷

⁷ K prvnímu prodeji inventáře došlo koncem roku 1952 (vytřídění Ministerstva školství, věd a umění č.j. 8276/53). Prodejem další části majetku Okresní národní výbor Kutná Hora v roce 1967 dosáhl úplného vyklizení zámecké budovy. Odkazy k odpisům obsahuje *Soupis konfiskovaného majetku z roku 1951*.

2. Kaple sv. Kříže na Karlštejně

Státní hrad Karlštejn patří mezi nejnavštěvovanější památky v naší republice. Na 300.000 lidí projde každoročně jeho zdmi⁸ a při prohlídce si připomene osobnost a dílo jeho zakladatele Karla IV., krále českého a císaře římského. Většina z návštěvníků však nemá možnost na vlastní oči spatřit jeden z největších klenotů středověkého umění - kapli sv. Kříže.

2.1 Stručná historie hradu

Pevný hrad nedaleko Prahy je jedním z řady zakladatelských a stavitelských počínů Otce vlasti. Stavba byla zahájena patrně v roce 1348⁹ a trvalo celých 9 let, než se za pevnými hradbami objevily tři budovy, z nichž každá měla své určení. Skutečnost, že 27.3.1357 byla založena karlštejnská kapitula, svědčí o tom, že hrad postupně ožíval a v jeho prostorách docházelo k naplnění císařových plánů, třebaže práce na jeho dokončení pokračovaly ještě další léta, zřejmě až do roku 1372. Císařský palác s reprezentačními a obytnými místnostmi sloužil světské moci, prostřední věž s kostelem P. Marie pak moci církevní, reprezentované převážně kanovníky karlštejnské kapituly. Nad nimi se tyčící Velká věž s kaplí sv. Kříže pak měla být nejposvátnějším místem království. Uloženy v ní byly říšské korunovační klenoty, nejdůležitější státní listiny a též Karlova velká sbírka relikvií a ostatků svatých. Avšak měnící se společenské poměry a nové historické události následujících let a staletí nebyly příliš vhodné pro zachování císařových záměrů. Říšské korunovační klenoty byly na Karlštejně uloženy v období let 1358 – 1423, v letech 1419 – 1421 i české korunovační klenoty, které se sem vrátily ještě v období 1434 – 1619, kdy zde byl umístěn archiv království českého. Hrad

⁸ Přesné počty návštěvníků jsou každoročně zveřejňovány v Ročence, která je přílohou časopisu *Památky středních Čech*. Praha: Jajna, 2003-, ISSN 0862-1586

⁹ K tomuto roku se váže soudobá zmínka o zakládání vinic pod hradem v kronice svatovítského kanovníka Beneše KRABICE z WEITMILE: „Léta Páně 1348 ... rovněž dal přivézt /pan Karel, král římský a český/ z Rakous velmi ušlechtilé druhy révy a vysázal je tam a pod hradem Karlštejnem, který v té době začal stavět.“ In *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Fajt, J. /Sbírka starého umění Národní galerie v Praze, 12.11.1997-26.4.1998]. Praha: Národní galerie, 1997, s. 33.

spravoval královský purkrabí, střežila ho místní manská posádka, činný byl děkan a kanovníci. V roce 1619 však byly korunovační klenoty i archiv přestěhovány do Prahy a Karlštejn svůj význam královské klenotnice a úschovny státních dokumentů ztratil. Roku 1625 císař Ferdinand II. zrušil úřad karlštejnského královského purkrabího a panství včetně hradu ustanovil věnem českých královen. Údržbě hradu nebyla věnována náležitá pozornost a tak stavba začala chátrat. Za Ferdinanda III. byly z oltáře a obrazů v kapli sv. Kříže vyjmuty a odvezeny relikvie a ostatky, které Karel IV. s velkým zaujetím shromažďoval. Mohlo by se zdát, že tento čin byl porušením vůle velkého panovníka, který určil a zřídil pro jejich uložení zvláštní důstojné místo. Ale musíme vzít v úvahu dobu a okolnosti. Správci hradu zastávali svůj úřad někdy více, jindy méně odpovědně a náhle se zjistilo, že část ostatků chybí. Na památku si je totiž odnášeli někteří návštěvníci kaple. Zarážející je nejen to, že se tito nezdární lidé nebáli přestoupit Boží přikázání, ale navíc kradli na posvěceném místě a předmětem jejich lupy byly ostatky světců a mučedníků víry. Skutečností tak zůstává, že převezením ostatků do Prahy a jejich uložení v katedrále sv. Víta Ferdinand III. zabránil jejich dalšímu rozkrádání. O postupné devastaci hradu a jeho interiérů svědčí například zprávy Bohuslava Balbína,¹⁰ který ve druhé polovině 17.století hrad navštívil a shledal jej ve značně neutěšeném stavu. Karlštejn přestal být věnným hradem českým královen v roce 1755, kdy z rozhodnutí Marie Terezie připadlo panství Ústavu šlechtičen v Praze na Hradčanech. Výnosy z hospodářství byly jistě vítaným zdrojem financí, avšak hrad samotný spíše přítěží. Stal se nevýznamnou pozapomenutou připomínkou zašlých dob. Až na přelomu 18. a 19. století můžeme sledovat zvýšení zájmu o historické a umělecké památky. V roce 1812 navštívil Karlštejn císař František, na něhož i zchátralý hrad učinil velký dojem. Výsledkem Františkovy

¹⁰ BALBÍN, B. *Miscelanea historica regni Bohemiae* (1681). In *Magister Theodoricus, dvorní malíř Karla IV.*, s. 73-93

cesty bylo rozhodnutí o opravě hradu a sepsání jeho inventáře. Opravy probíhaly i v letech 1837-1838 za Ferdinanda I., který rozhodl, že hrad bude udržován ze zemských prostředků. Ovšem k největší akci na obnově hradu došlo v letech 1887 – 1904. Oprava a přestavba dle návrhů architekta Josefa Mockera měla svůj původ jednak v obrozeneckých myšlenkách českých vlastenců, kteří v hradu viděli symbol jednoho z největších českých panovníků a doby rozkvětu českých zemí a jednak v romantismu, který zvedl zájem o historické památky. V hradu bylo v roce 1906 zřízeno muzeum a objekt se stal vyhledávaným turistickým cílem. Po vzniku Československa v roce 1918 o hrad pečoval zvláštní výbor, složený z odborníků a osobností kultury. V letech 1955-1956 došlo k reinstalaci hradního muzea, aby odpovídalo duchu doby, hradní expozice se měnila i v následujících letech, byla doplněna vypůjčenými exponáty, kopiemi listin i uměleckých děl. Usnesením vlády č. 251 ze dne 30. března 1962¹¹ byl Karlštejn vyhlášen národní kulturní památkou. Hrad je státním majetkem, který spravuje zákonem určená instituce. V současné době je to Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze.

2.2 Zařízení a výzdoba kaple sv. Kříže

Kaple Utrpení Páně, později sv. Kříže byla slavnostně vysvěcena 9.2.1365.¹² Na každého, kdo do ní vstoupí, zapůsobí zlatý lesk nebeské klenby a mlčenlivé pohledy světců. Je to místo vybízející k zastavení a zamyšlení. A zároveň místo, kde myšlenka došla zhmotnění díky umu lidských rukou. Neznámý architekt (možná Petr Parlář) zaklenul obdélný prostor křížovou klenbou, která posázena zlacenými skleněnými puklicemi navozuje dojem nebe s hvězdami, sluncem,

¹¹ Usnesení č. 251 Vlády Československé republiky o prohlášení nejvýznamnějších kulturních památek za národní kulturní památky ze dne 30.3.1962. Registrováno v částce 36/1962 Sb. na straně 0329

¹² Beneš KRABICE z WEITMILE ve své kronice píše: „Léta Páně 1365... ctihodný otec pan Jan, arcibiskup pražský ...v neděli po svátku Očišťování vysvětil větší kapli ve věži hradu Karlštejna“. In *Magister Theodoricus, dvorní malíř Karla IV.*, s. 33-35

měsícem a 5 planetami. Zlacená mříž uprostřed kaple odděluje prostor, kde se ještě může pohybovat světská osoba od míst, kam smí vstoupit pouze duchovní. Horní části stěn kaple zdobí deskové obrazy mistra Theodorika¹³ znázorňující Kristovo utrpení a svět nebeského Jeruzaléma, na klenbách třech okenních výklenků můžeme vidět nástěnné malby stejného autora. Církev věřících symbolizuje pod obrazy pás ametystových a jaspisových desek vsazených do tvaru křížů ve zlaceném štku s reliéfy v podobě lvíčků, orlic, koruny či písmena „K“. Spodní kraj tohoto pásu lemuje zlacený prut s trny upomínající na Spasitelovu trnovou korunu. V každém detailu výzdoby a umístění předmětů v kapli lze hledat a nalézat jistou symboliku. Avšak duchovní sféra není tématem této práce. Tím je zdokumentování změn, ke kterým v průběhu věků v kapli došlo, tudíž se nadále budeme věnovat takovým ryze prozaickým záležitostem, jakými jsou věci a jejich přemísťování.

2.2.1 Stav kaple sv. Kříže v době založení

Jak přesně kaple vypadala v době svého dokončení, se můžeme jen dohadovat. Žádný soudobý popis její výzdoby se totiž nedochoval. Nejstarší soupisy inventáře pocházejí až z 18. století. Nicméně z novodobých stavebně-historických průzkumů víme, že se původně v kapli sv. Kříže nacházely 3 oltáře.¹⁴ Prostor rozdělovala chórová přepážka v podobě zlacené mříže a nad ní zlacený oblouk se zavěšenými polodrahokamy. Na stěnách viselo 130 portrétů příslušníků Nebeského vojska sešikovaného z evangelistů, apoštolů, církevních otců, svatých mučedníků, vyznavačů, proroků, papežů, biskupů, opatů, panovníků, rytířů, vdov, panen, poustevníků, andělů a archandělů. Pokud se Karlovi IV. podařilo získat relikvii či ostatek příslušného světce, byly kůstky nebo předměty menších rozměrů uloženy do otvoru v obrazu

¹³ Listiny dokládající autorství uvádí GOTTFRIED, L. Výběr archivních pramenů k Historii hradu Karlštejna a jeho umělecké výzdobě In *Magister Theodoricus dvorní malíř Karla IV.*, s. 29

¹⁴ Bohuslav Balbín je dosvědčuje ještě v 17. století. BALBÍN, B. *Diva Mantis Sancti* (1665). In: *Magister Theodoricus, dvorní malíř Karla IV.*, s. 86

nebo v jeho rámu, větší relikvie byly ukládány do schránek v oltářích. Oltářní stěně (obrázek č.1) vévodil obraz Ukřižování, pod ním tři deskové malby zobrazující dvojici andělů, Bolestného Krista a tři Marie. Autorem všech výše uvedených malířských děl byl mistr Theodorik. Triptych přímo nad dvířky oltářního výklenku vytvořil italský mistr Tomasso da Modena. Představuje sv. Václava, Pannu Marii s Ježíškem a sv. Palmácia. Do výklenku za zlacenými mřížovými dvířky byly uloženy korunovační klenoty a další vzácnosti. Pro uložení státních listin se používaly truhlice z dubového dřeva (obrázek č.2) opatřené kováním a zámky, které byly rozmístěny podél stěn kaple. Prostor osvětlovalo 5 dřevěných pětibokých luceren a několik svícňů. Liturgické obřady mohl v kapli provádět pouze biskup či děkan. Bohoslužba se zde konala jen velice zřídka a byla výjimečnou slavnostní událostí.

2.2.2 Stav kaple sv. Kříže v 17. a 18.století

O tom, jaké změny kapli přineslo 17. století, vypovídá hlavně svědectví Bohuslava Balbína¹⁵ a dochovaný karlštejský mobiliář. Jak již vyplývá z úvodního historického přehledu, až do roku 1619 byly v kapli uloženy významné archiválie. Všechny písemnosti se postupem času do původních truhlic z doby Karlovy již nevešly. V 16. století proto do kaple přibyly 3 nové velké archivní truhly se zásuvkami (obrázek č.3) a v roce 1612 i dvě intarzované skříně. Jedna nesla nápis „*MATHIASI REGNANTE 1612*“ (obrázek č.4) a druhá „*STATUS REGNI FF 1612*“. Umístěny byly u čelní stěny, jedna napravo, druhá nalevo od hlavního oltáře, na němž se objevily dva nové svícny z jalovcového dřeva. Patrně v tomto období došlo i ke zrušení obou bočních oltářů. Dokumenty však v nových skříních dlouho uloženy nebyly, neboť záhy nastalo stěhování archivu do Prahy. Stejně tak byly odvezeny korunovační klenoty a o nějaký čas později i ostatky a relikvie. Z jejich seznamu však byla vyřazena lebka, o níž se ještě na začátku

¹⁵ BALBÍN, B. Miscelanea historica regni Bohemiae (1681). In *Magister Theodoricus dvorní malíř Karla IV.*, s. 73-93

16. století soudilo, že patřila draku zabitému sv. Jiřím.¹⁶ O století později však již byla správně identifikována jako lebka krokodýla a tak zůstala v kapli jako vzácná místní zajímavost, neboť se mezitím rozšířila pověst, že tento krokodýl byl uloven v řece Berounce. Od Bohuslava Balbína víme, že v kapli chybí jeden z deskových obrazů. Vzhledem k tomu, že se spolehlivě nedá určit totožnost všech osobností, jejichž portréty vykouznil štětec mistra Theodorika, lze se jen dohadovat, kdo na ztraceném obraze z prvního okenního výklenku na pravé straně od vstupu byl. Možná zpodobňoval Martu, sestru Lazarovu, snad na něm byla tvář sv. Cecílie. Kdy a jak obraz zmizel, není známo. Podle jedné teorie býval nošen v čele procesí a jednou se z nějakého důvodu nevrátil, zůstal uložen na neznámém místě, možná se poškodil či ho někdo zcizil. Stejně jako hrad v 17. století pozbýval na významu, tak i kaple ztrácela svůj lesk a podléhala zubu času. Z 18. století jsou dochovány první soupisy inventáře kaple. Z nich se dozvídáme, že v kapli je jeden oltář se 2 dřevěnými svícny a prostým krucifixem, dvě skříně pro korespondenci, starý pulpit, 14 truhel, dvě stolice, postel sv. Ludmily z Tetína a postel Karla IV. s nebesy, dále dračí hlava a velký kámen z praku. Z polodrahokamů visících nad středovou zlacenou mříží v této době zůstal jediný, nejvýše umístěný kámen.¹⁷

2.2.3 Stav kaple sv. Kříže v 19.století

Přenesme se nyní o další století, řadu informací o dění v kapli nalezneme ve spisech profesora Augusta Sedláčka, který kapli navštívil ještě před zahájením velké Mockerovy hradní restaurace. Pan profesor při své návštěvě hradu v roce 1884 se smutkem konstatuje, že v kapli není dalších šest obrazů. Z oltářní stěny zmizelo Ukřižování a triptych Tomassa da Modena, na svých místech nebyli ani církevní otcové sv. Augustin a sv. Ambrož. Kdy a kam byly odvezeny?

¹⁶ FAJT, J. *Posvátné prostory hradu Karlštejna*. Praha: Památkový ústav středních Čech v Praze, Lepton, 1998, str. 58-59

¹⁷ Inventáře kaple sv. Kříže ve Velké věži z roku 1745 a 1759. In *Magister Theodoricus dvorní malíř Karla IV.*, s. 261-263

Na tyto otázky odpověď známe. V roce 1780 byly převezeny do Vídně za účelem průzkumu použitých barev. A v metropoli na Dunaji zůstaly až do roku 1902, kdy snahy o jejich vrácení byly konečně korunovány úspěchem. Do té doby si však návštěvníci kaple místo obdivování Tomassova triptychu mohli na místě nad oltářem přečíst na zelené dřevěné tabuli tento nápis: „*Ferdinandus I. Imperator Austriae Bohemiae*“. Ukřižování ničím nahrazeno nebylo, takže se nabízel pohled na bílou zeď. V letech 1839 až 1841 opustily kapli i další obrazy. Do bukových desek se totiž pustil červotoč a bylo nutno udělat něco pro jejich záchranu. Opravy se ujal pražský malíř Markovský.¹⁸ Červotoč ovšem hlodal i v dalším dřevěném zařízení kaple. Jeho působením se začalo rozpadat dřevo úložných truhlic. Lze předpokládat, že v podobně špatném stavu byl i oltář a proto došlo k tomu, že v roce 1841 byl původní rozbořen a nahrazen novým.¹⁹ K neutěšenému stavu kaple přispívali i nehodní lidé, kteří zlákáni zlatým leskem zcizili z klenby slunce a měsíc. Zařízení kaple koncem 19. století (obrázek č.5) sestávalo z oltáře s dvěma dřevěnými plastikami Ježíše Krista a jednou plastikou Panny Marie. Na oltáři stály 2 svícny z jalovcového dřeva a 2 svícny modré emailové s hvězdičkami. V kapli zůstaly všechny archivní truhlice i obě skříně z roku 1612, do nichž si karlštejnští děkané uložili část knihovny. Byl zde vysoký dřevěný čtecí pult s vyřezávanými věžičkami, klekátko a prosklená skříň s památkami. Ze soupisu profesora Sedláčka²⁰ víme, že v ní byl například stříbrný pohárek Karla IV. či stříbrná schránka s ostatky, kterou měl císař nosít na krku. Též kus jeho červeného pláště (obrázek č.6), nebo památka na sv. Václava v podobě části jeho kroužkové košile. O starých dobách nejen válečných svědčily kovové šipky, hroty kopí, kuše, třmeny, udidla, podkovy, zámky, klíče. Návštěvníkům se ukazoval zbytek původního okna, které v době Karlově bylo zhotoveno z polodrahokamů zalitých do olova. V kapli

¹⁸ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 6., Podbrdsko*. Praha: Nakladatelství Šole a Šimáček, 1934, s. 30

¹⁹ FAJT, J. *Magister Theodoricus, dvorní malíř Karla IV.*, s. 88

²⁰ SEDLÁČEK, A. *Průvodce na Karlštejně*. Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka, 1884, s. 33-34

byl dále mešní trojzvonek, části jedné gotické lampy (obrázek č.7) a „zkamenělá lebka nějakého ještěra, nalezená v Berounce“.²¹ Postel sv. Ludmily se v kapli koncem 19. století stále ještě nacházela, zatímco postel Karla IV. byla v roce 1800 odvezena na rozkaz císaře do Laxenburka.²²

2.2.4 Stav kaple sv. Kříže ve 20. století

Architekt Josef Mocker do svých plánů restaurace hradu samozřejmě zahrnul i opravy a úpravy Velké věže a jejích interiérů. Do klenby kaple bylo tehdy vsazeno nové slunce i měsíc, novými byly nahrazeny poškozené a chybějící skleněné zlacené puklice. Obnoveno bylo zlacení plastických štukových reliéfů, poničené byly nahrazeny replikami. Zchátralé lišty s lisovanými zlacenými ornamenty lvíčků, orlic, lístečků, křížků a hvězdiček držící na stěnách deskové obrazy byly vyměněny za nové, které však měly stejnou reliéfní výzdobu jako ty původní. Nahrazeny byly i části profilovaných lišt s červeným a modrým nátěrem lemujících stěny. Nic z původních součástí nebylo vyhozeno. Každá část lišty, zlaceného štku či střepy skleněné puklice byly uloženy do hradního deponitáře. Kaple dostala nový oltář. Do oblouku nad mříží byly zavěšeny nové polodrahokamy, takže jejich počet včetně jediného původního dochovaného chrysoprasu dosáhl 39 kusů. Kaple se opět dočkala navrácení původního lesku. Velkorysá restaurace však měla i svá stinná místa. Jedním z nich bylo například nahrazení původních truhlic z doby Karlovy novými kopiemi. Je pravda, že dubové dřevo, z něhož byly ve 14. století vyrobeny, již bylo v dost špatném stavu, ale kování drželo bedny pohromadě. Pokud by truhlice byly konzervovány a přestěhovány do výstavních prostor hradu, mohly se stát významnými a vzácnými exponáty. Veškeré kování (panty, petlice, zámky i okování hran) však bylo z truhel sundáno a osazeny jím byly nově vyrobené kopie. Původní truhly se po

²¹ SEDLÁČEK, A. *Průvodce na Karlštejně*, s. 34

²² SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 6., Podbrdsko*, s. 37

tomto zásahu rozpadly na jednotlivé desky a prkna, které byly uskladněny v depozitáři. Vcelku zůstala jediná truhlice, třebaže bez kování.

K negativnímu zásahu do interiéru kaple došlo v roce 1946, kdy bylo několik Theodorikových deskových maleb svěřeno ke kulturnímu využití Národní galerii v Praze. Tato instituce si pro vystavení ve svých stálých expozicích vybrala obrazy sv. Jeronýma, evangelisty Matouše, sv. Alžběty, sv. Víta a sv. Papeže, a to zcela bez ohledu na to, jak rušivě bílá místa v kapli působí. V roce 1962 se dokonce v souvislosti s dokončovaným převodem správy národního majetku od Státní památkové správy v likvidaci v Praze do správy Okresního národního výboru v Berouně, který znamenal předání movitého majetku kulturní povahy Krajskému středisku státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, jednalo o převedení dotčených obrazů do správy Národní galerie. Naštěstí berounský odbor školství a kultury projevil s převodem nesouhlas a naopak žádal o vrácení sv. Jeronýma či o zhotovení kopie, neboť prázdné místo v kapli bylo středem pozornosti návštěvníků a terčem neustálých dotazů.

Pro sledování osudů veškerého hradního mobiliáře je důležitý předávací protokol ze dne 20. ledna 1961, neboť jeho součástí je kompletní inventární soupis vypracovaný Jaroslavem Lukešem a ing. Janem Staňkem. Ze soupisu vyplývá, že v kapli sv. Kříže byly 2 cínové svícny vysoké 150 cm, pocházející z doby kolem r. 1700, 6 mosazných pozlacených svícňů vysokých 38 cm, bronzový pozlacený kříž s Kristem, pult pod misál z cedrového dřeva, poškozená dřevěná pětiboká lampa, pětiboká zasklená lampa s dřevěnou kostrou, zhotovená koncem 19. století podle původní uměleckoprůmyslovou školou a mosazný trojzvonek. Za mřížovými dvířky v oltářním výklenku byly uloženy dvě dřevěné schránky s ostatky. Pocházely z 2. poloviny 17. století a v jedné bylo 7 kostí a umělé květiny, ve druhé kousky kostí v barevných sáčcích a svazeček slámy údajně pocházející

z betlémských jeslí.²³ Kamenů visících nad středovou mříží bylo už jen 37, což znamená, že dva se mezitím staly pro neznámé jedince suvenýrem z návštěvy hradu. O tom, že o kameny byl mezi nenechavci zájem i nadále, svědčí skutečnost, že v roce 1963 ubyly 2 acháty, křišťál, sarder a světlá záhněda²⁴, roku 1967 byla zjištěna ztráta polodrahokamu červeně a bíle žilkovaného²⁵, v roce 1968 kdosi ukradl tmavozelený kámen²⁶ a od roku 1973 je postrádán růženín²⁷. Do dnešních dnů tedy zůstalo pouze 31 kamenů. 63 cm dlouhá lebka krokodýla se v roce 1961 nacházela na méně důstojném místě než dříve, neboť byla zaevidována na půdě Císařského paláce, která po restauraci hradu sloužila jako depozitář pro uložení původních dřevěných součástí vybavení hradních prostor. Na stejném místě se nacházely i zbytky dvou postelí. Nelze vyloučit, že jedna z nich je právě ta, kterou pánové Balbín a Sedláček viděli v kapli sv. Kříže a k níž se váže pověst, že v ní ležela na Tetíně kněžna Ludmila předtím, než byla zavražděna.²⁸

Jako perličku možno uvést, že komise v roce 1961 do inventárního seznamu zapsala a číslo přidělila celkem 130 Theodorikovým obrazům, tj. včetně toho, který chyběl již v 17. století.²⁹ Předmět proto musel být později veden i v knize úbytků³⁰ s vysvětlením, že schází již od dob Balbínových. Ani v 80. letech 20. století, kdy dostával mobiliář při zpracování základní evidence nová čísla, nebyl nepřítomný obraz opominut, bylo mu opět přiděleno číslo³¹ a založena pro něj evidenční karta.

Koncem 20.století musela být kaple sv. Kříže kvůli postupujícímu poškození způsobenému nadměrným návštěvníckým provozem zcela uzavřena. S vynaložením nemalých finančních prostředků byla

²³ Jedná se o relikvie původně zazděné ve stěně oltářního výklenku. O nálezu svazku slámy v hedvábné látce v r. 1810 píše SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 6., Podbrdsko*, s. 27

²⁴ Hlášení ztráty polodrahokamu Okresnímu oddělení Veřejné bezpečnosti Beroun dne 28.12.1963

²⁵ Hlášení ztráty polodrahokamu Oddělení Veřejné bezpečnosti Karlštejn dne 12.6.1967

²⁶ Hlášení ztráty polodrahokamu Oddělení Veřejné bezpečnosti Karlštejn dne 10.6.1968, č.j. 584/68

²⁷ Hlášení ztráty polodrahokamu Oddělení Veřejné bezpečnosti Karlštejn dne 2.12.1973, č.j. 795/73

²⁸ Průběh zločinu je vylíčen ve 4. kapitole *Kristiánovy legendy*

²⁹ *Inventární kniha*, list č. 168. Zápis u inv. čísla 3156: „obraz schází od dob Balbínových /Na stěně malířské znamení: gotic. Majuskule N“

³⁰ *Knihy úbytků*, pořadové číslo 188 s poznámkou „nepředáno Památkovou správou v likvidaci“

³¹ Karta základní evidence KA 3764. Předmět: obraz deskový, schází od 18. st.

provedena oprava celého interiéru, restaurovány nástěnné malby i deskové obrazy. Na restaurování Theodorikových maleb se podíleli restaurátoři z Národní galerie v Praze, Státních restaurátorských ateliérů, sdružení Brandl a další. Kapli však deskové obrazy neopouštěly jen z důvodu restaurování. Národní galerie se snažila o jejich prezentaci na výstavách v naší republice i v zahraničí. V roce 1969 byly zapůjčeny na výstavu do Brna portréty sv. Alžběty a sv. Jeronýma. Sv. Jeroným o rok později putoval do Japonska na světovou výstavu Osaka 70. Na výstavu v Paříži v roce 1975 odjelo 6 obrazů – sv. Augustin, sv. Ambrož, sv. Hippolyt, sv. Kateřina, sv. rytíř a pět sv. bratří. Do Polska se v roce 1977 podívala sv. Hedvika. V roce 1978 bylo možno vidět na výstavě v Praze sv. Kateřinu a sv. Ambrože. Sv. Jiří byl zapůjčen v roce 1986 do bulharské metropole Sofie. Velkou výstavu uspořádala Národní galerie v klášteře sv. Jiří v Praze na Hradčanech v roce 1989, zapůjčeno na ní bylo 33 deskových obrazů. Rozsahem ještě větší byla výstava „Mistr Theodorik, dvorní malíř císaře Karla IV.“ v prostorách kláštera sv. Anežky České v Praze, která byla zahájena v roce 1997. Z kaple sv. Kříže na ní bylo vystaveno 47 deskových obrazů, jedna původní lišta z jejich obložení, originální skleněná puklice ze stropu, fragment gotického okna, dřevěná závěsná gotická lampa, fragment zlacené štukové reliéfní ozdoby a oltářní relikvie – 3 voskové schránky na ostatky a svazek slámy zabalený v hedvábné látce.³²

2.2.5 Stav kaple sv. Kříže na počátku 21. století

Každé tři roky probíhá na státním hradě Karlštejně inventarizace mobiliárního fondu, zatím poslední byla provedena v roce 2008. Lokační seznam, který je přílohou inventarizačního protokolu, je tedy aktuálním soupisem všech předmětů, které se v současnosti v kapli

³² Smlouva o výpůjčce č. SV 1639 ze dne 21.5.1997

nacházejí.³³ Návštěvník jistě s uspokojením konstatuje, že na svých místech jsou všechny Theodorikovy obrazy (samozřejmě s výjimkou toho, jehož nepřítomnost byla dosvědčena již v 17. století). Že by Národní galerie v Praze dospěla k pochopení toho, že obrazy patří na místo, pro které byly určeny a vrátila je? Nikoliv. Raději pro Karlštejn nechala zhotovit kopie. Evangelisté Lukáš a Matouš, sv. Karel Veliký, sv. Kateřina, sv. Ambrož a sv. Řehoř Veliký dnes zůstávají v expozici Starého umění v klášteře sv. Anežky České v Praze³⁴. Nezbývá než doufat, že jednou nastane doba, kdy se vrátí mezi ostatní, Theodorikovo Kristovo vojsko bude opět kompletní a kopie skončí v depozitáři, tak jako například zelená „Ferdinandova tabule“, která kdysi nahrazovala triptych Tomassa da Modena. Nově zhotovenými kopiemi jsou rovněž dvě truhličky na relikvie, které vidíme za mřížovými dvířky výklenku nad oltářem. Jak již víme, ke kopiím je třeba počítat též 14 úložných truhel, i když pouze částečně, neboť jejich dřevěné části nově vyrobené na konci 19. století byly osazeny originálním kováním ze 14. století.

Z původního a v průběhu staletí doplňovaného vybavení kaple na místě zůstaly oba vysoké cínové svícny a 6 menších mosazných svícňů, trojzvonek, dřevěná lampa na věčné světlo visící před oltářem, dřevěný stupeň, který býval součástí původního oltáře a vysoký dřevěný pult pod misál. S některými dalšími předměty, které kdysi v kapli sv. Kříže byly, se návštěvníci mohou setkat během prohlídky hradu v jiných prostorách. Například obě skříně z počátku 17. století, které měly sloužit k ukládání listin, jsou součástí vybavení místnosti zvané Klenotnice, kříž s Kristem je nyní v Rytířském sále, stejně jako 3 archivní truhlice se zásuvkami z počátku 16. století. V Pokladnici v prosklené vitrině jsou vystaveny 2 modré emailové svícny, liturgické předměty, část kroužkové košile sv. Václava i lebka krokodýla nilského. V téže místnosti je vystavena i jediná dochovaná původní truhlice z doby Karlovy, ovšem bez kování. V hradní expozici uvidíme

³³ Protokol o provedení řádné inventarizace mobiliárního fondu památkového objektu státního hradu Karlštejn. Inventarizace proběhla ve dnech 14.10. – 12.11. 2008.

³⁴ Smlouva o výpůjčce č. SV 2034 ze dne 13.11.2006 a její dodatky č. 1 a 2

i některé drobné památky, které profesor Sedláček shledal v kapli sv. Kříže v prosklené skříní – kovové šipky, udidla, třmeny, klíče apod.. Stříbrný koflík a stříbrná schránka na ostatky mezi nimi nejsou. Mezi dochovanými předměty však je i zbytek roucha z červeného sametu s částmi rukávů, které měl nosit Karel IV., není ho však možné vidět, neboť je uložen v depozitáři.

2.3 Zhodnocení stavu a využití kaple sv. Kříže

Hrad Karlštejn se stal vyhledávaným cílem milovníků památek, školních výletů a do programů zájezdů pro zahraniční návštěvníky ho často zařazují i cestovní kanceláře. Zájem o historii a památkové objekty lze jistě hodnotit kladně, ovšem je třeba vidět i neblahé stopy, které na památce zanechává. Těmi stopami není jen turisty oblíbené rytí jmen do zdí. Jsou to i miliony nohou ošlapané dlaždice podlah a kameny schodů. Je to vlhkost přinášena dovnitř dýchajícími, potícími se a často i zmoklými návštěvníky. Jsou to doteky milionů prstů na nástěnných malbách a dosažitelných předmětech. Vždyť dotknout se historie je tak lákavé. Naštěstí není zatím nutno omezovat návštěvníkový provoz v celém hradě, Karel IV. mu dal pevný základ a rekonstrukce a opravy probíhají takřka neustále. Jiná situace nastala přímo v kapli sv. Kříže, do které bylo třeba vstup návštěvníků radikálně omezit. Prohlídky se konají pouze v období od června do října, počet lidí ve skupině nesmí přesáhnout 15 osob.³⁵ Toto omezení je nutným kompromisem mezi snahou umožnit prohlídku vážným zájemcům a zamezením škodám, které pohyb osob v prostoru způsobuje. Olupující se vrstvy maleb na obrazech a opadávající omítka však nezapříčinily jen davy návštěvníků. V kapli se měnila teplota a klimatické podmínky i v závislosti na střídání ročních období. Jak víme, kaple se nachází ve druhém patře Velké věže. Obklopují ji kamenné, několik metrů silné zdi, v nichž se dlouho do zimy udrží teplo, avšak jakmile promrznou, chlad v nich vytrvá až do letních

³⁵ Aktuální návštěvní řád státního hradu Karlštejn vyvěšený u vstupu památkového objektu

měsíců. Toto kolísání teploty je však celkem novodobým jevem. Ačkoliv se v kapli žádný zdroj tepla nenachází, zimou v ní účastníci bohoslužby netrpěli. V místnostech v nižších patrech věže jsou velké krby. Když se v nich topilo, teplý kouř stoupal komíny ve zdech věže kolem kaple a ohříval kamenné zdivo. V poschodí nad kaplí byla strážnice, ve které si hradní posádka také topila. A právě po Mockerově rekonstrukci, kdy posádka věž opustila a z hradu se stalo muzeum, přestal být prostor kaple tímto jednoduchým leč účinným způsobem temperován, což se na jejím stavu později neblaze projevilo. V současné době je v kapli instalována jednotka na úpravu vzduchu, která v ní zabezpečuje stabilní teplotu a vlhkost.

Dalším rizikem, tentokrát pro stav jednotlivých předmětů, je snaha různých kulturních institucí, našich i zahraničních, vypůjčit si pro krátkodobé výstavy některý z Theodorikových obrazů. Veškeré tyto žádosti jsou v dnešní době na základě doporučení restaurátorské komise Ministerstva kultury ČR zamítány, a to s ohledem na nebezpečí poškození při manipulaci s deskami i se změnami klimatických a světelných podmínek během výstav. V kapli sv. Kříže tak skutečně můžeme vidět unikátní ucelený soubor originálních gotických deskových maleb, z něhož je pouze 6 děl vystavených v klášteře sv. Anežky České v Praze nahrazeno kopiemi. Obrazy kapli neopustily ani pro prezentaci na výstavě „Prague, The Crown of Bohemia 1347–1437“ v Metropolitním uměleckém muzeu v New Yorku, na které se podílela Správa Pražského hradu v roce 2005. Vzhledem k významu této akce bylo rozhodnuto, že tam budou vystaveny dvě díla z oněch šesti, které jsou umístěny v Národní galerii - sv. Karel Veliký a Lukáš Evangelista.

Kapli a její výzdobě je z památkového hlediska věnována náležitá péče, o čemž svědčí skutečnost, že za projekt o restaurování a soustavnou péči o soubor deskových obrazů Mistra Theodorika z kaple sv. Kříže získal Národní památkový ústav v roce 2006 prestižní ocenění Evropské unie v oblasti ochrany evropského kulturního dědictví – diplom a plaketu Europa Nostra.

Kaple byla po rekonstrukci dne 8. srpna 2000 znovu posvěcena kardinálem Vlkem. Církevní obřady v kapli sv. Kříže však i nadále zůstanou jen zcela výjimečnou událostí. Bohoslužba zde totiž od té doby byla sloužena pouze jednou, 27. března 2007 u příležitosti 650. výročí založení karlštejnské kapituly. Obřad proběhl výhradně za účasti kléru. Pravidelně se bohoslužba koná v karlštejnském kostele Panny Marie 15. srpna a zádušní mše za Karla IV. 29. listopadu. Mše k výročí založení karlštejnské kapituly 27. března probíhá v kapli sv. Mikuláše.

A jaká je tedy budoucnost kaple? Církevním účelům bude sloužit patrně jen velice zřídka. Jednak je omezen počet osob vstupujících do jejího interiéru a zároveň umístění kaple ve věži klade vyšší nároky na dobrý fyzický stav účastníků. Jako archiv už určitě nikdy kaple využita nebude, neboť významným státním listinám je lépe v klimatizovaných bezprašných moderních prostorách. Korunovační klenoty se též do ní ze svého bezpečí za sedmerými zámky v katedrále sv. Víta nevrátí a kosti světců ve stejném chrámu snad už našly místo konečného klidného spočinutí. Co tedy zbylo ze záměru velkého panovníka, krále českého a císaře římského? Prostor, který svou nádherou a zvláštní posvátnou atmosférou uchvátí každého, kdo do něho vstoupí, a to i přesto, nebo právě proto, že za jeho dnešním leskem a krásou je viditelná práce a um jeho restaurátorů a obnovovatelů.

3. Zámecká kaple v Březnici

K založení kaple v březnickém zámku došlo až v průběhu 17.století, vysvěcena byla dne 28.10.1689 biskupem Janem Ignácem Dlouhoveským z Dlouhé Vsi.³⁶ Historie kaple Neposkvrněného početí Panny Marie tedy není tak dlouhá jako dějiny celého zámku.

3.1 Stručná historie zámku

Původně kamenná tvrz s tržní osadou na významné obchodní stezce je doložena už ve 13.století. Mezi její významné majitele patřil v 15.století Petr Zmrzlík ze Svojšína, který podporoval husitské hnutí, což bylo r. 1422 příčinou dobytí a vypálení tvrze i přilehlého města katolickým vojskem. Výrazným zásahem do znovu vybudované tvrze byla její renesanční přestavba v 16.století, kdy panství patřilo Lokšanům. Sídlo do této doby nemělo vlastní kapli a ani Jiří z Lokšan a jeho potomci necítili potřebu ji zřídit. K vybudování kaple tak došlo až se změnou majitele, která nastala po bělohorské bitvě, kdy byl Lokšanům za aktivní účast ve stavovském povstání majetek zkonfiskován. Nutno podotknout, že zámek byl v době, kdy jej výhodně získal královský prokurátor v procesu se 27 českými pány Přibík Jeníšek z Újezda, notně zpustošen a město vypleněno. Právě během prací na obnově a přestavbě budovy nechal Přibík Jeníšek k zámku přistavět kapli. Mimochodem právě tento pán povolal roku 1630 v rámci protireformace do Březnice jezuity, kteří ve východní části náměstí zbudovali monumentální kostel sv. Ignáce a Františka Xaverského a jezuitskou kolej. Vysvěcení zámecké kaple se však Přibík Jeníšek nedočkal, neboť roku 1651 zemřel. Bohoslužby se začaly v kapli konat až po jejím vysvěcení v roce 1689, za Jana Josefa Jeníška z Újezda. Rod pánů z Újezda vymřel v 1.polovině 18.století, panství tehdy získali jejich vzdálení příbuzní Krakovští z Kolovrat, z nichž

³⁶ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého, Díl 11., Prachensko*. Praha: Nakladatelství Šolc a Šimáček, 1936, s. 220

poslední byl obrozenecký vlastenec Hanuš Krakovský. Ten rovněž neměl potomky, proto odkázal majetek svému synovci Eduardu Pálffymu z Erdödu. Rod Pálffy vlastnil zámek i panství od r. 1872 do r. 1945, kdy byl na základě prezidentských dekretů³⁷ Janu Pálffymu majetek zkonfiskován.

V zámku byly umístěny kanceláře Jihočeských elektráren a část získal Městský národní výbor v Březnici pro městské muzeum, které si v zámeckých prostorách instalovalo své sbírky. Ve dnech 29.11. – 2.12.1948 proběhl soupis zámeckého mobiliáře, do něhož však byly omylem zahrnuty i některé muzeální předměty.³⁸ Věci zapsané jako příslušenství kaple a zákristie byly využívány při bohoslužbách, které v kapli pravidelně probíhaly. Dne 7. září 1953 je převzal do správy za Děkanský úřad v Březnici duchovní správce Alois Kortán.³⁹ Komplikace s prolínáním zámeckého inventáře se sbírkami muzea pokračovaly a projevíly se hlavně v roce 1967, kdy mobiliář zámku včetně kaple od Městského národního výboru v Březnici fyzicky přebíralo Středisko státní památkové péče Krajského národního výboru Středočeského kraje.⁴⁰ Záležitost se podařilo definitivně dořešit až v roce 1997, kdy proběhlo předání předmětů mezi zámkem a muzeem podle prokázaných původů⁴¹ a muzeum si ze zámku své sbírky, které obsahovaly např. i pěkný soubor ornátů ze 17. století, odstěhovalo.

3.2 Zámecká kaple

Jak vyplývá z předchozí kapitoly, březnický zámek neměl až do přestavby uskutečněné Přibíkem Jeníškem z Újezda vlastní domácí kapli. S jejím budováním bylo započato v roce 1625 a vznikla jako novostavba přiléhající k budově zámku na jeho jihovýchodní straně na zasypaném vodním příkopu, který dříve zámek obklopoval. Hlavní

³⁷ Dekret č. 12/1945 Sb. II. Prezidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa ze dne 21.6.1945, uveřejněný v č. 7/1945 Sbírký zákonů na straně 0017 a Dekret č. 108/1945 Sb. Prezidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy ze dne 25.10.1945, uveřejněný v č. 48/1945 Sbírký zákonů na straně 0248

³⁸ Úřední záznam o provedení soupisu na zámku Březnice soupisovou komisí Národního památkového fondu z Prahy, vedenou úř. Matějem Gibsonem s pp: Oldřichem Pejšou a Ladislavem Petrydesem, za přítomnosti správce zámku p. Jindřicha Šulce a kastelána p. Karla Dostálka byl podepsán den 2.12.1948.

³⁹ Dopis Děkanského úřadu v Březnici č.j. 68/53 ze dne 7.9.1953.

⁴⁰ Soupis zámeckého inventáře ku dni předání 31.12.1967

⁴¹ Smlouva o převodu správy a práva hospodaření s národním majetkem ze dne 26.6.1997

vstup do kaple je světlými dvoukřídlymi dřevěnými dveřmi zdobenými vyrytými ornamenty s letopočtem stavebního dokončení kaple 1632 a sluncem na každé polovině. V jednom slunci jsou iniciály IHS, ve druhém monogram MRA. Dveře jsou vsazeny do portálu z červeného mramoru. K tomuto vstupu ve výši 1. patra se přichází po schodišti vedoucím od dveří v zadním průjezdu zámku. V kapli za dveřmi vlevo od hlavního vchodu se nachází zákristie, která je průchozí do dalších zámeckých místností, přistavěných v 1. polovině 17.století. Příchod na kůr vede ze zámeckých salonů chodbou ve výši 2. patra. Kaple má obdélný půdorys s polygonálním závěrem. Její strop tvoří valená klenba zdobená štukovým ornamentem. Stejný ornament rámuje namalovaný erb Jeníšků a Krakovských z Kolovrat na klenbě nad kůrem. Kaple má 8 oken, na každé straně po čtyřech. Pouze první okna po stranách hlavního oltáře jsou zdobená malbami, které vytvořil v roce 1866 Jan Zachariáš Quast.⁴² Na levém okně je nahoře zobrazen Ježíš na kříži, v prostřední části sv. Antonín a sv. Jan Nepomucký, v dolní části erby Kolovratů. V horní části pravého okna Madona s Ježíškem, uprostřed sv. Eligius a ctihodná abatyše Mlada, v dolní části okna jsou opět namalovány erby Kolovratů. Většina současné výzdoby a zařízení kaple Neposkvrněného početí Panny Marie pochází z doby kolem roku 1760, kdy musela být kaple opravena a nově zařízena poté, co utrpěla škody způsobené pobytem pruských vojáků na zámku⁴³. Z velké části je dílem místních umělců pracujících pod vedením Ignáce Hammera z nedaleké Dobré Vody⁴⁴. V následujících stoletích byly v kapli prováděny už pouze minimální změny, zařízení z 18.století bylo udržováno a opravováno, o čemž svědčí například nápis na zadní straně ozdobného vyřezávaného štítu na oltářní menze, z něhož se dozvídáme, že v roce 1848 byly oltáře nově postříbřeny a pozlaceny Janem Výhonem měšťanem pražským na náklady Hanuše hraběte Kolovratů – Krakovských. První soupis inventáře kaple máme z roku 1948, další

⁴² FÜRST, L. *Březnice. Průvodce městem*. Březnice: Městské muzeum v Březnici, 1965, s. 40

⁴³ KOPEČEK, J. *Březnice: zámek, město a okolí*. Praha: SSPPOP SK, 1986

⁴⁴ KOPEČEK, J. *Březnice: zámek, město a okolí*

v podstatě totožný z roku 1967 a oba můžeme porovnat se současným stavem, tak jak vyplývá z přílohy k protokolu z řádné inventarizace mobiliárního fondu z roku 2008.⁴⁵

3.2.1 Kaple v roce 1689

Slavnostní vysvěcení zámecké kaple dokumentuje obraz, který u této příležitosti nechal namalovat Jan Josef Jeníšek z Újezda (obrázek č.8). Obraz je rozdělen na dvě části, v levé polovině vidíme procesí před březnickým zámekem, podle pravé poloviny si můžeme udělat představu o interiéru kaple, který měl jednoduché zařízení. Bílý oltář se zlatým křížem, na něm 3 zlaté svícny a oltářní obraz Madony s dítětem. Gotický obraz Madony býval rodovým majetkem Jeníšků, do Březnice se dostal zároveň s jejich příchodem na panství.⁴⁶ Po levé straně oltáře je umístěna jedna dlouhá kostelní lavice se znakem s jednorožcem, erbem Jeníšků, ve které sedávali páni, po pravé straně podobná lavice pro dámy, ovšem s erbem s lekný, který patřil Jeníškově choti Ludmile z Talmberku. Nápis v horní části obrazu podává k události faktické informace: „*Anno 1689 die 28. Octobris festo Sanctorum Apostolorum Simonis et Judae ad petitionem Illustrissimi Domini Domini Joannis Josephi Liberi Baronis de Ugezd Domini in Brzeznitz Tochowitz Kaupi Kameni et Lasko. Sacrae Caesariae Regiae Majestatis Actualis Camerarij Consecrata est Cappella Areis Brzeznicensis una cum Maiore Altari a Reve, rendissimo et Illustrissimo Domino Domino Joanne Ignatio Dlauhoweskij de Longavilla Episcopo Millevitanocel, sissimiac Reverendissimi Principis Domini Domini Joannis Friderici ecomitibus de Waldstein Archi Episcopi Pragensis Sufraganeo*“.

⁴⁵ Protokol o provedení řádné inventarizace mobiliárního fondu památkového objektu státního zámku Březnice. Inventarizace proběhla ve dnech 31.1. – 28.2.2008.

⁴⁶ KOPEČEK, J. *Březnice: zámek, město a okolí*

3.2.2 Kaple v roce 1948

Kaple si zachovala podobu, kterou získala ve druhé polovině 18.století (obrázek č.9), kdy tehdejší majitelé panství Krakovští z Kolovrat zámek přestavovali a upravovali. Zařízení se vyznačuje rokokovou zdobností se stříbřenými a zlacenými dekory a v interiéru zaujme množství zlacených dřevěných soch světců. Kaple má jeden hlavní a dva postranní oltáře. Hlavní oltář v barvě šedomodré s mramorováním je složen z menzy, tabernákové části s obrazem „Březnické madony“ ve zlaceném paprskovitém rámu a z modrého sádrového baldachýnového pozadí se sochou Assumpty ve zlatém plášti, nad jejíž svatozáří se vznáší Duch svatý v podobě holubice. P.Marie stojí na zeměkouli, kterou ovíjí černý had se zlatým jablkem. Oltář dále doplňují 4 plastiky andělů, andělčí hlavičky a plastické zlacené a stříbřené dekory. Originál obrazu Madony s Ježíškem, který byl dle latinského nápisu na zadní straně namalován v roce 1396, se na oltáři nacházel až do r. 1946,⁴⁷ kdy Národní galerie v Praze využila konfiskací a zestátnění majetků v poválečném období k rozšíření svých sbírek a toto nejcennější umělecké dílo z březnické kaple převezla do Prahy a vystavila ve svých expozicích. Obraz na oltáři je nově zhotovenou kopií od prof. Bohumila Slánského. Madona má hnědý plášť se zlatým lemem a s modrými, bílými a červenými hvězdičkami, Ježíšek má plášť bílý s modrými hvězdičkami. Pozadí obrazu je zlaté s motivem černých akantů.

Z inventárního soupisu zařízení kaple z r. 1948 víme, že po stranách tabernákové skříňky stály dvě mosazné zlacené monstrance. V zasklené schránce uprostřed paprskovitého terče jedné z nich byl štítek „S.CRUCIS“, ve druhé „S.IOAN NEP.M.“ Mezi monstrancemi se nacházel 47 cm vysoký krucifix obložený želvovinou, s korpusem ze slonoviny. Oltářní menza byla pokryta různými plátěnými přikrývkami

⁴⁷ FÜRST, L. *Březnice. Průvodce městem*, s. 40

a stálo na ní 6 plechových svícňů z 19. století a 3 kanonické tabulky. Jednalo se o barevné litografie, na jedné z nich byla vyobrazena Madona s děckem na klíně, mezi dvěma anděly, text s nadpisem „*In ideum Sancti Evangelii secundum Joannem*“. Text druhé tabulky s obrázkem P. Marie na půlměsíci začínal: „*Gloria in excelsis ...*“ a třetí tabulka s Pietou měla text začínající slovy „*Sacerdos infudit vinum ...*“.

Oba postranní oltáře jsou dřevěné, v šedomodré barvě s bílým mramorováním, zdobené zlacenými a stříbřenými dekory. Na pravém oltáři sv. Anny je socha světice ve zlatém šatě s Ježíškem na ruce, obklopená 2 anděly a 10 andílčími hlavičkami. V roce 1948 na tomto oltáři stávala malá černá skříňka s mramorovým reliéfem sv. Rodiny. Z poznámky v seznamu z roku 1967 se dozvídáme, že skříňka v kapli není. Její osud zůstává neznámý, neboť ani v jiných zámeckých prostorách se podobný předmět nenachází. Na oltáři tak zůstaly pouze 2 polštářky s křížkovým vyšíváním. Na protějším oltáři sv. Šimona a Judy Tadeáše jsou sochy světců ve zlatých oděvech rovněž obklopeny 2 anděly a 10 hlavičkami andílků. Na oltáři stával dřevěný stojánek s obrázkem hlavy Panny Marie (dnes přemístěný do zákristie) a ležely na něm také 2 vyšívané polštářky. Stupínek k oltáři pokrýval starý jutový koberec.

Významnou součástí interiéru je kazatelna, opět v šedomodré barvě s bílým mramorováním a se zlacenými a stříbřenými ozdobami. V kartuši na kazatelně je zlacený reliéf rozsévače. Vrchol dřevěného baldachýnu kazatelny tvoří 3 plastiky andílků s křížem. Dva andílci jsou zavěšeni také pod kazatelnou. Jeden se drží druhého, který se snaží nepustit spodní část kazatelny.

Nad oltářním prostorem, který je oddělen nízkým dřevěným zábradlím z kuželek, visí stříbrná lampa na věčné světlo s nápisy dokládajícími, že ji nechal pro kapli zhotovit Jan Josef z Újezda roku 1696: „*Durch den Wohlgebohrnen H.H. Johann Joseph Herenn von Ugez d ...*“ a „*Den 2. Augusti Anno 1696 ist diese Lampen in die Brzeznitzen Schloss cappelen ... geopfert worden*“. Lampa byla v roce 1877 zrestaurována.

Výrazným prvkem výzdoby kaple je 8 plastik světců v lehce nadživotní velikosti symetricky umístěných na konzolách v celém prostoru. Plastiky jsou polychromované a silně zlacené. Po levé straně směrem od oltáře ke kůru vidíme sv. Petra s klíčem, evangelistu Marka se lvem u nohou, dále evangelistu Lukáše s býkem u nohou a poslední v řadě sv. Apolenu s pérem v ruce. Na pravé straně od oltáře je apoštol Pavel s mečem a knihou, evangelista Matouš pišící do knihy, kterou drží dítě, evangelista Jan s knihou a orlem u nohou, řadu u kůru zakončuje sv. Barbora s kalichem a palmovou ratolestí. Nad těmito velkými plastikami je na konzolách v podobě hlavic sloupů umístěno 8 polopostav znázorňujících následující světce: od oltáře po levé straně sv. Ludmila, sv. Norbert s mitrou na hlavě držící v levé ruce berlu a v pravé monstranci, dále plastika Boha Otce s levou rukou položenou na zeměkouli a v pravé třímajícího žezlo, poslední v řadě u kůru je sv. Jiljí s křížem a laní. Na protější straně vidíme u oltáře sv. Václava s praporcem a štítem, sv. Vojtěcha s mitrou a berlou v levé ruce, sv. Víta a u kůru sv. Prokopa s křížem a čertem pod pravou rukou.

Obrazovou výzdobu kaple v roce 1948 tvořilo několik kvalitních olejomalb na plátně. K nejstarším dílům patří obraz sv. Jeronýma ze 17.století. Světec s pláštěm přehozeným přes pravé rameno pohlíží na lebku ležící dole. Obraz je umístěn na boční stěně napravo od vstupu do kaple na zdi pod kůrem mezi dvěma menšími plátny z pozdějšího období. Jedno z nich zobrazuje Krista s trnovou korunou, na druhém je pak vousatý světec v modrém rouchu se sepjatýma rukama. Pod kůrem na zdi vedle vstupních dveří visí menší portrét světice v červených šatech, modrém plášti a s bílou rouškou na hlavě, jehož autorem je Michael Anelo, obraz pochází ze 17.století. U dalšího díla lze určit dobu jeho vzniku přesně, neboť se jedná o votivní obraz zobrazující ženu v červeném plášti klečící u postele se dvěma ležícími dětmi a vzhlížející vzhůru, kde se zjevuje P. Marie s Ježíškem v náručí. Událost, na jejíž památku byl obraz namalován, vysvětluje text v jeho dolní části: „*Tento Obrázek gest tu Zawgiesseny ke czti a Chwale Nejs. Rodiczky Bożij w Zamku Brzezniczkiem Pod tytułem Neposskwrnieneho Poczeti obemnie nize Podepsanij w Prziczynie*

Mylosti meym Synaczkům prokazani gmenowitie Matiege a Emanuela kterizto w Nesstowiczich jsou Smrti postavenij ... dne 26 Martej A. 1737 Anna Bendowa heitmanka Brzeznic“. Madona s dítětem je tématem dalšího plátna, které bylo vyhotoveno v roce 1673 jako kopie staršího obrazu. Nad P.Marií v růžových šatech a v modrém plášti, které na klíně sedí Ježíšek na zeleném polštáři, v bílé košilce a červeném pláštiku, se vznáší 12 andílků nesoucích korunu a kříž. Pod obrazem je text s kryptogramem

„*ESTOPROTECTRIXOBENIGNAPARENS*“, znak s bíločervenou orlicí a pokračující text „*DOMVS KOLOVRATIANAE*“. Tento obraz je umístěn vedle dveří do zákristie, na které byl v 19.století připevněn zvonek s táhlem ze stuhy s modře vyšívaným rostlinným ornamentem. Účastníci bohoslužeb dodnes usedají do 4 kostelních lavic z tvrdého dřeva, jimiž byl prostor vybaven při úpravách ve 2.polovině 18.století. Dvě lavice jsou dvouřadové, dvě jednořadové.

Ze soupisu z roku 1948 vyplývá, že se v kapli nacházely i další předměty, které v ní dnešní návštěvník již neuvidí. Jedná se o stůl s vyřezávanými květy a s fialovým plyšem na desce, na kterém stála zlacená vitrína s Jezulátkem, 2 vysoké kandelábrové mosazné svícny, čtyřzvonek k oltáři, nástěnnou kropenku, nádobku na kadidlo, oválný kovový podnos a plechovou oválnou nádobku. V kapli byl i následující užitkový inventář: čalouněné klekátko z měkkého dřeva, 3 běhouny a 1 koberec, 8 poškozených židlí z ohýbaného dřeva, schůdky 10 stupňové a schůdky 3 stupňové, nástěnná pokladnička, 3 svícny dřevěné bronzované, elektrický teplomet A.E.G., dřevěná černá kazeta a 6 různých porcelánových váziček.

Při opravách kaple ve 2.polovině 18. století byl do jejího interiéru vestavěn kůr a na něm umístěny varhany.⁴⁸ Desetirejstříkový nástroj je dílem Vojtěcha Schreiera z Kuksu, dokončen byl v roce 1796. Skříň varhan je modrošedé barvy s bílým mramorováním a zdobená je stříbrnými a zlacenými dekory, stejně jako všechny ostatní dřevěné součásti vybavení kaple. V současné době varhany postrádají

⁴⁸ KOPEČEK, J. *Březnice: zámek, město a okolí*

figurální výzdobu, kterou tvořily dřevěné sošky letících troubících andělů na levé a pravé nejvyšší části nástroje a na nižší střední části menší andílek s paličkami hrající na tympány, andílek s lesním rohem a andílek s rozpaženými rukama, patrně dirigent. Sošky byly sundány z důvodu restaurování, po kterém byly provizorně uloženy v depozitáři. Počítá se s jejich vrácením na nástroj, jakmile bude provedena oprava varhanní skříňe. Na kůru je kromě varhan jedna kostelní lavice rozdělená na 2 poloviny, do každé se vejde pouze 1 osoba. Soupis z roku 1948 uvádí, že na kůru jsou ještě tyto předměty: klekátka bílá, 3 čalouněné židle, 2 nástěnné kovové svícny, nástěnné věčné světlo, obraz Zámek s náboženským výjevem, obraz Procesí a modlitba a 10 různých upomínkových obrázků.

3.2.3. Kaple od roku 1967 do současnosti

Z předávacího protokolu z roku 1967 vyplývá, že stav inventáře v kapli se příliš nelišil od stavu v roce 1948. Pouze bylo konstatováno, že chybí skříňka s reliéfem sv. Rodiny z oltáře sv. Anny. Fyzicky se na místě dále nenacházely předměty, které duchovní z děkanského úřadu přenesli do kostela sv. Ignáce a tam je používali k bohoslužebným účelům. Z kaple to byla lodička na kadidlo, čtyřzvonek, 6 plechových svícňů, běhoun kokosový a elektrický teplomet A.E.G.. Oválná plechová nádobka skončila na faře v Drahenicích.⁴⁹ Ze zákristie byla do kostela sv. Ignáce přemístěna zlacená monstrance, kalich s paténou a dvě dřevěné polychromované sošky z přelomu 18. a 19. století – sv. František z Assisi a Ecce Homo. Používána byla i část textilií – vélum, 3 ministrantské komže černé a 2 červené a 8 ks červeného sukna. Předáním zámku Středisku státní památkové péče skončila i správa zámecké kaple ze strany Děkanského úřadu v Březnici, který zde však i nadále prováděl obřady.

⁴⁹ Poznámka v inventárním seznamu z roku 1967

Předměty přemístěné do kostela sv. Ignáce byly děkanskému úřadu zapůjčovány na základě hospodářských smluv, původně uzavřených na dobu neurčitou, později vždy na období jednoho roku, po jehož uplynutí byla uzavřena smlouva nová.⁵⁰ Postupem let bylo usilováno o fyzické navrácení zapůjčených předmětů, což se ze strany děkanského úřadu neseťkalo s velkým pochopením. Až administrátor R. Skřepek v roce 1984 oznámil, že je ochoten vrátit 2 sošky, které z obavy před krádežemi už nebyly vystaveny v kostele a dále sdělil, že látky je třeba pro jejich zvetšlost odepsat.⁵¹ Ostatní předměty si však stále hodlal ponechat pro liturgické účely. V roce 1984 proběhlo na březnickém zámku vytrídění užitkového, poškozeného a nepotřebného majetku.⁵² Z inventáře kaple byly pro velký stupeň opotřebování a poškození odepsány běhouny a koberec, čalouněné klekátko z měkkého dřeva, 8 židlí z ohýbaného dřeva, nástěnná pokladnička, dvojce schůdky, 3 dřevěné svícny, teplomet, dřevěná černá kazeta a 6 porcelánových váziček. Zároveň byly pro značnou zchátralost odepsány a komisionálně zlikvidovány i textilie ze zápůjčky děkanskému úřadu. Snaha o vrácení dalších zapůjčených předmětů zůstávala nadále marná. Teprve v roce 1995 předal všechny předměty Josef Charypar z Děkanského úřadu Březnice zpět na zámek.⁵³ Od té doby je s liturgickými předměty zacházeno pouze jako s památkami a k účelu, pro který byly kdysi zhotoveny a jemuž sloužily mnohá desetiletí již používány nejsou a ani v budoucnu nebudou.

Ale vraťme se zpět k zařízení kaple a změnách, ke kterým v ní došlo po roce 1967. V letech 1988 – 1991 prošlo zařízení kaple důkladnou opravou. Oltáře i sochy potřebovaly konzervátorský a restaurátorský zásah, který provedli restaurátoři Karel Hruběš z Českého Krumlova a Jiří Rataj z Plzně. Výzdoba pak byla doplněna restaurovanými obrazy s tematikou světců, a to ze zákristie i z jiných

⁵⁰ Hospodářské smlouvy č. 1063, 1393, 1475 a 1586

⁵¹ Dopis Děkanského úřadu Březnice ze dne 2.1.1984

⁵² Odpis Ministerstva kultury ČSR č.j. 11.099/84

⁵³ Příjmový list č. 6/95 ze dne 13.12.1995

prostor zámku. Vedle oltáře sv. Šimona a Judy tedy můžeme vidět Pietu z 18.století. Olejomalba na plátně zobrazuje Pannu Marii v modrém plášti, která tiskne svoji tvář k tváři mrtvého Ježíše. Po stranách okna nad tímto oltářem visí dvě olejomalby z poloviny 18. století znázorňující sv. Petra a sv. Pavla, jejichž autorem je patrně J.J.Major. Po stranách okna nad oltářem sv. Anny jsou dva obrazy připisované Petru Brandlovi.⁵⁴ Jedná se o obraz sv. Josefa, který drží v ruce Ježíška ležícího na bílé drapérii. Na druhém obraze je světice v modrém plášti s hnědým šátkem na hlavě a s rozevřenou knihou. Sochařská výzdoba byla doplněna menší skulpturou sv. Jana Nepomuckého. Světec ve zlatém rouchu drží v ruce kříž s Kristem. Stojí na konzolce vedle bočního oltáře sv. Šimona a Judy. Zajímavý předmět je umístěn vedle oltáře sv. Anny. Jedná se o černý rámeček, v němž jsou uloženy památky na Ernestinu Kolovratovou, dobrou a zbožnou ženu, jejíž srdce bylo zazděno do zdi kaple. V rámečku je její čepec z bílého vyšivaného tylu zdobený krajkami, bílý lněný kapesníček a závoj světlezelené barvy. Další památkou na dřívější majitele panství je bílá svíce s českým nápisem: „*Z rukou sv. otce Řehoře XVI. obdržel na den Hromnic roku 1838 v Řjmě a Rodičce Božj w této své kapli na zámku Březnickém obětuge Jan Karel Krakowsky hrabě z Kolowrat Pan z Ugezda cýs.krl.skut.komornjk a c.*“. Výčet předmětů umístěných v kapli uzavírá ratolest pletená z orobince, která je zavěšená na zdi po pravé straně hlavního oltáře pod sochou evangelisty Matouše. Dlužno podotknout, že ratolest se svící nebyly v roce 1948 ani v roce 1967 shledány hodnými zápisu do inventárních seznamů. Ovšem dnes již své inventární číslo mají a požívají tak ochrany jakožto kulturní památky.

3.3. Soubor liturgických předmětů

Ke každému svatostánku patří soubor liturgických předmětů

⁵⁴ FÜRST, L. *Březnice. Průvodce městem*, s. 41

používaných při bohoslužbě, paramenta pro různé příležitosti, svátky a události liturgického roku a též mešní knihy. Tyto předměty se nacházejí v mobiliárním fondu téměř všech památkových objektů, ve kterých byla zřízena domácí kaple. Vzhledem k jejich specifičnosti je však nelze příliš využívat k expozičním účelům a proto zůstávají ukryty v depozitářích. Skladba souboru liturgických památek dochovaných na zámku v Březnici je obdobná jako na dalších objektech, může tedy sloužit jako typický příklad souboru předmětů, které byly potřebné k provozování bohoslužeb v zámeckých kaplích.

3.3.1 Liturgické nádoby

Kalich s paténou nechal pro budoucí kapli zhotovit její zakladatel Přibík Jeníšek z Újezda. Stříbrný, silně zlacený kalich je hladký, pouze na okraji nohy jsou vyryty iniciály Přibíka a jeho choti Ludmily s letopočtem „*P.G.Z.V. 1631 L.G.Z.T.*“ a dále erb Jeníšků. Paténu zdobí vyrytý kříž s hadem. Oba předměty jsou uloženy v lepenkovém pouzdře potaženém hnědou kůží. Ze zlaceného stříbra je i ciborium pro uchovávání hostií, které bylo zhotoveno na přelomu 18. a 19. století, o čemž svědčí kolovratovský erb a písmena „*JK*“ a „*BDV*“ na spodní části patky. Je hladké s postříbřenými aplikacemi s prolamovanou arabeskou. Jeho široká patka má reliéf s rozvilinovým ornamentem, nohu zdobí roseta a putti. Víko s rozvilinovým dekorem ukončuje jetelový kříž. Plastickým dekorem je zdobena stříbrná loďka na kadidlo se lžičkou, která byla do kaple pořízena v 1. polovině 19. století. Mezi další vzácné předměty patří velká monstrance ze zlaceného stříbra, která byla zhotovena v roce 1761, což dokládá punc s uvedeným letopočtem a dva mosazné zlacené relikviáře umístěné v zasklených schránkách. Jeden má v paprskovém terči štítek s nápisem „*S. CRUCIS*“, druhý „*S. IOAN NEP. M.*“, oba pocházejí z 2. poloviny 18. století. Ještě v roce 1948 stávaly na oltáři v kapli, dnes jsou uloženy stejně jako ostatní liturgické předměty v depozitáři. Ze stejného období je i třetí paprskovitý terč s monogramem IHS ve

věnci z velkých modrých a malých zelených skel. Další z relikviářů má v horní části zlacené mosazné rámečky schránek, ve spodní jsou uzavřené listiny. Vzadu je na něm nápis „*Zde uloženy authentiky*“, v přední kartuši je vyryt nápis: „*Fieri Curavit P. Ferdinandu Fanta S.O. Cisterc. Prof. Plasii A.D. 1786*“. Při mších v zámecké kapli byl od počátku 19. století používán mosazný čtyřzvonek s nápisem „*Hosanna*“. Během času byl jeden ze zvonečků ulomen a takto poškozený zůstal předmět až dodnes. Do výbavy kaple dále patří křtitelnice. V Březnici si v 19.století pořídili dřevěnou, ve tvaru čtyřbokého hranolu s hranami tvořícími pokračování nohou, který spočívá na kruhovém podstavci. Její víko je zdobené volutovými tvary. Výčet nádob uzavírá nástěnná měděná kropenka z 18.století a lavabo, které tvoří tři části – dřevěná deska s konzolou, cínová nádoba na vodu s víkem a výpustným kohoutem a mísa. Vyrytý nápis na dně mísy nás informuje, že ji zhotovil Iosep Kined v roce 1762.

3.3.2 Ornáty a textilie

Liturgických oděvů a textilií se dochoval poměrně velký počet, celkem 18 ornátů s příslušenstvím, 4 dalmatiky, 3 pluviály, 5 ministrantských komží, 4 alby, 3 humerály, 2 rochety, 2 cingula, 4 korporály, 3 purifikatoria, 1 biret, 8 pokrývek na oltář. Roucha byla pořizována během let postupně, nejstarší sada pochází z 1. poloviny 17. století, jejím objednavatelem byl tedy patrně Přibík Jeníšek. Dochované soubory z 18.století pocházejí z Francie, kde byly pro kapli zakoupeny Krakovskými z Kolovrat. Většina ornátů je pak z období, kdy byli majiteli panství Pálffyové z Erdödu, tj. z 2. poloviny 19. století až 1. poloviny 20.století. Zatímco ministrantské komže bylo třeba pro značný stupeň opotřebovanosti z inventáře odepsat, kněžská roucha se dochovala navzdory svému stáří a mnohaletému používání v celkem uspokojivém stavu. Samozřejmě, že jsou tkaniny některých rouch poškozeny potrháním, zvetšlostí či oděrem a oděvy nesou známky vyspravování či některé mají novější podšívku. Zásahu na tom, že vydržely až do současné doby, má

především skutečnost, že pro jejich ušití byly používány vysoce kvalitní materiály.

Kněz používal liturgický oděv a doplňky v barvě symbolické pro různé příležitosti církevního roku.⁵⁵ Základní jednotnou sadu tvoří svrchní liturgické roucho kázule, k němu patří štóla – dlouhý pruh látky nošený kolem krku, manipul – podobný, ale krátký pruh látky nošený navlečený na levém předloktí, palla – malá čtvercová vyztužená přikrývka na kalich, která zajišťovala, že se vélum (větší čtvercová dečka) při překrytí kalichu nepronášelo do jeho kupy a burza, což jsou větší čtvercové textilní vyztužené desky s kapsou pro uložení korporálu. Korporál je čtvercový kus bílého plátna, které kněz při mši prostře pod kalich a patěnu s hostiemi. K výbavě patří rovněž vélum na ciborium - bílá ozdobná přikrývka připevňovaná k víku nádoby na hostie. V březnickém inventáři se nachází pouze jediné. Pochází z konce 19. století a je z bílého atlasu s ornamentem a monogramem IHS vyšíváním zlatým dracounem a hedvábím, s tmavými šňůrkami na okrajích. Důležitou součástí oblečení kněze pro bohoslužebné úkony konané mimo prostor kaple (např. procesí, poutě) je i dlouhý plášť spínaný kovovou sponou na hrudi, zvaný pluviál. Stříhy, velikost i umístění zdobných prvků (borty, lemování, křížky) ornátů i jejich příslušenství se od 17. do 20. století v zásadě neměnily. Roucha se odlišují hlavně použitým materiálem, z něhož jsou ušity, a to co do druhu, barvy, kvality, výzdoby výšivkou či aplikací. Kázule je oděv bez rukávů, na bocích nesešitý, obléká se přes hlavu, jeho délka bývá kolem 100 cm. Přední strana je mírně užší. Zpravidla má na předním a zadním díle uprostřed svislý pruh s výraznějším zdobením či odlišnou základní barvou, než je převládající barva celého roucha. Bývá zhotovena z drahých kvalitních materiálů a zdobena pracnými výšivkami či aplikacemi. Štóla a manipul jsou obvykle z jednoho druhu látky, lemované bortou po celé délce i kolem trojúhelníkovitě rozšířených konců s aplikovanými prýmkovými křížky. Lze se však

⁵⁵ ADAM, A. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 97-100

setkat například i se zakončením v podobě třásní či s tím, že je použit jiný druh látky pro rovný pás a jiný pro zakončení (obrázek č.10 a č.11). Délka štól se pohybuje mezi 204 až 230 cm, délka manipulů mezi 36 až 46 cm. Palla je zhotovena z tuhého papíru potaženého textilií. Po okrajích je lemována bortou, ze které je i křížek v jejím středu. Pally v březnickém fondu mají velikost v rozmezí 13x13 až 17x17 cm. Vélum sloužící k zakrytí kalichu je naopak měkká přikrývka, která mívá i podšívku z kvalitní hedvábné látky (obrázek č.12). Vélum bývá lemováno krajkou a uprostřed má našitý křížek. Nejmenší má rozměr 50x43 cm, naopak velikost největšího dosahuje 60x60 cm. Pouzdro burza má vyztužené desky potažené látkou stejnou jako palla, stejně tak je lemované prýmkem po okraji a má uprostřed našitý křížek (obrázek č.13). Průměrná velikost je 21x21 cm. Takovýchto základních souborů je u každého kostela či kaple několik, a to z důvodu používání různých barev ornátů při různých příležitostech. Naopak univerzální je alba, dlouhá bílá košile s dlouhými rukávy, kterou kněz obléká pod kázuli. Alba je vždy bílá, většinou je ušita z plátna, dole mívá široký ozdobný lem, např. z krajky. K jejímu přepásání slouží šňůra zvaná cingulum. Aby nebyl vidět oděv pod albou, dává si kněz kolem krku a na ramena obdélný bílý plátěný šátek zvaný humerál. Jednotné oblečení pro všechny příležitosti mají při mši ministranti. Tvoří je černý nebo červený dlouhý oděv, přes který oblékají rochetu, bílou širokou halenu. Dlouhá je kolem 90 cm, takže zpravidla dosahuje ke kolenům. K ornátům patří rovněž dalmatika, kterou nosí při bohoslužbě diákon. Tento oděv bývá zhotoven ze stejných materiálů a s obdobným zdobením jako kázule. Jedná se o jakýsi kabátek s krátkými širokými rukávy. K oblečení a výbavě kněze patří i pokrývka hlavy, kterou v březnickém souboru zastupuje biret. Barva této vyztužené textilní čepičky odpovídá postavení v kněžské hierarchii, které její nositel zastává. Březnický biret je černé barvy, znamená to, že ho nosil kněz. (Hlavu biskupa zakrývá fialový biret, kardinál má červený, bílý je vyhrazen papeži).

Nyní si podrobněji představíme všechna dochovaná paramenta s příslušenstvím, a to vždy se zřetelem k období liturgického roku, pro které byla určena. Bílá barva je především symbolická pro vánoční a velikonoční období, nosí se při mších u příležitosti svátků Páně a Panny Marie, rovněž při svátcích světců, kteří nezemřeli mučednickou smrtí, při svěcení a žehnání.⁵⁶ Na Březnici jsou 2 soupravy, obě jsou poměrně nové, pocházejí z počátku 20. století. Jedna souprava je z damašku vzorovaného křížky. Kázule má na zádech kříž a v předu svislý pruh s vytkávaným rostlinným ornamentem. Je zdobena žlutými bortami, podšívka je rovněž žlutá. Ke kázuli patří štóla, manipul, vélum, burza, a palla. Kázule z druhé soupravy z bílého atlasu je zdobena vyšívanými liliemi, má bílou bavlněnou podšívku (obrázek č.14). Dochovaly se k ní štóla, manipul, vélum a burza, které jsou lemovány bortami a mají našité křížky žluté barvy. Tato souprava je ušita ze svatebních šatů, které na sobě měla hraběnka Edeltraud Wurmbrand, když si v roce 1898 v Grazu brala za muže Hanse Pálffyho.⁵⁷

Při smutečních příležitostech (např. na Velký pátek⁵⁸ či svátky zemřelých) bylo používáno několik souborů černé barvy, žádný z nich však již dnes není úplný. Ze soupravy z černého sametu zdobené našitými stříbrnými bortami a křížkem, s podšívkou z černého plátna, se dochovala burza, 2 štóly, vélum a palla. Ze druhé smuteční soupravy vyšívané trojlístkou a rostlinami bílou a béžovou vlnou, zdobené stříbrnou paličkovanou krajkou a s podšívkou z černého hedvábí zůstalo pouze vélum, štóla a manipul. Třetí sada z černého sametu je již včetně kázule, která má střed ze žlutého damašku s květy, je zdobena bortami žlutočernými a podšitá černým klotem. Patří k ní štóla a manipul. Čtvrtá souprava je černě vyšívaná křížkovou výšivkou, s bílým rostlinným ornamentem na černém

⁵⁶ SALAJKA, M. *Křesťanská bohoslužba*. Praha: Blahoslav, 1985, s. 67, nebo ADAM, A. *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*. Praha: Vyšehrad, 1997 s. 148., také ADAM, A. *Liturgika*, s. 100

⁵⁷ Věnovat látku ze svatebních šatů k ušití paramentu bylo koncem 19. a začátkem 20. století ve šlechtických rodinách běžným zvykem. Například v inventáři státního zámku Žleby se nachází ornát ze svatebních šatů Wilhelminy Auerspergové, na státním zámku Konopiště uchovávaný kázuli zhotovenou ze šatů Žofie Hohenbergové. Na rubu zadní části kázule bývá nahoře u krku nebo dole nad lemem našit dobový textilní štítek s dokládajícím textem.

⁵⁸ SALAJKA, M. *Křesťanská bohoslužba*, s. 67. Kněz v současné době pro velkopáteční bohoslužbu obléká roucho červené barvy, což uvádí ADAM, A. *Liturgický rok*, s. 76. či ADAM, A. *Liturgika*, s. 100

podkladě, okraje zdobí stříbrný dracoun, ze kterého je i křížek, podšívka je z černého soukenného plátna. Z této soupravy zůstala kázule, palla, burza, 2 manipuly a štóla. Pro smuteční obřady byly používány i 2 stejné dalmatiky s křížkově vlnou vyšíványmi světlými květy na černém pozadí a hnědými na bílém pozadí, které jsou zdobeny stříbrnými bortami a střapci, podšívky mají z černého hedvábného taftu a rovněž pluviál, ušitý z černé vlněné tkaniny s damaškovým vzorem. Výšivka pláště je stejná jako u dalmatik, spona z bílého kovu má pseudogotický ornament.

V dnešní době kněží římskokatolické církve oblékají při liturgii za zemřelé barvu fialovou, která symbolizuje též advent a postní dobu.⁵⁹ Ovšem roucha této barvy nebyla při mších v březnické kapli používána. Svědčí o tom skutečnost, že fialovou barvu má z celého inventáře pouze jediná palla, zhotovená z hedvábí s vytkaným zlatým ornamentem a lemovaná zlatými bortami. Důvodem nekompletnosti souprav jistě bylo v průběhu času vyřazení některých součástí kvůli velké opotřebovanosti a poškození, ovšem v případě, kdy se dochová jediná součást příslušenství určitého typu a provedení, lze předpokládat, že tato pochází ze soupravy náležící k souboru u jiné kaple či kostela a do kaple v Březnici byla přenesena knězem nedopatřením. Navíc vzhledem k tomu, že předmětná fialová palla pochází až ze 2. poloviny 19. století, jeví se možnost, že by se z celé sady z důvodu zničení dochoval toliko tento jediný kousek, za velmi nepravděpodobnou a důvodem její přítomnosti bude patrně opomenutí a chyba osoby pověřené péčí o liturgické potřeby.

V období půstu a adventu oblékal březnický duchovní oděv modré barvy.⁶⁰ Dochovaly se 2 modré soupravy, zajímavé je, že právě tyto patří k nejstarším. Kázule ze světle modrého brokátu se stříbrným ornamentálním a rostlinným vzorem je zdobena stříbrnými bortami, plátěná podšívka je rovněž světle modrá (obrázek č.15). Kromě kázule

⁵⁹ ADAM, A. *Liturgika*, s. 100

⁶⁰ Stejný význam liturgických barev fialové a modré uvádí SALAJKA, M. *Křesťanská bohoslužba*, s. 67

se dochovala i palla, burza, vélum, manipul a štóla, takže sada ušitá ve druhé polovině 18.století ve Francii je kompletní. Ještě starší je souprava ze světle modrého hedvábí s drobným rostlinným ornamentem, zdobená stříbrnými bortami. Zhotovena byla v Itálii v 1.polovině 17. století. Přes toto její stáří se z ní do dnešní doby dochovala kázule, štóla (obrázek č.16) a vélum. Palla z modrého sametu se stříbrnými bortami a s úzkou paličkovanou krajkou z 18.století a burza z přelomu 18. a 19.století z rypsu se stříbrnými bortami a křížkem jsou stejně jako dříve zmíněná fialová palla solitéry.

Červená barva symbolizuje svatodušní svátky, nosí se o Květné neděli a o svátcích apoštolů a mučedníků.⁶¹ Účastníci mše v zámecké kapli mohli kněze při těchto příležitostech od počátku 18. století vidět v kázuli z červeného brokátu se zlatým a pestrým květinovým vzorem a se zlatými bortami. Ze soupravy francouzské proveniencí se dochoval i manipul, štóla, burza a vélum. Další kázule červené barvy se v Březnici nenachází, avšak máme několik sad drobných liturgických textilií v červené barvě z různých materiálů a období. Například hedvábnou štólu, manipul, burzu, vélum a pallu s pestrým a zlatým rostlinným vzorem z 2.poloviny 19. století nebo hedvábnou soupravu s rostlinným damaškovým vzorem se žlutými bortami z konce 18.století, ze které se dochoval manipul, burza, štóla a palla. Z 18.století je i štóla a manipul z červeného sametu s růžovou podšívkou a se stříbrnými bortami a křížky.

V liturgickém mezidobí, o volné neděli po sv. Trojici a o nedělích mezi Zjevením Páně a postem nosí římskokatoličtí kněží roucha zelené barvy.⁶² Pro tuto příležitost byla začátkem 20.století pořizena souprava ze zeleného hedvábí s damaškovým vzorem rozet a věnců, se zelenou podšívkou. Kázule má na zádech kříž, na přední straně žlutý pruh s písmeny IHS, zdobená je žlutými bortami. K sadě

⁶¹ ADAM, A. *Liturgika*, s. 100, též SALAJKA, M. *Křesťanská Bohoslužba*, s. 67

⁶² ADAM, A. *Liturgika*, s. 100, též SALAJKA, M. *Křesťanská bohoslužba*, s. 67

patří vélum, burza se 2 bílými plátěnými purifikatorii, štóla a manipul. O 200 let starší je francouzská souprava kázule, véla, burzy, pally, manipulu a štóly z hedvábí s vytkávaným abstraktním stříbrným vzorem, se stříbrnými bortami a křížky. Kázule má střední pruhy z bílého rypsu, pestře vyšívané drobnými kvítky. Z 18.století pochází rovněž burza a palla ze zeleného damašku s drobným rostlinným vzorkem a se zlatými bortami.

Roucha určená pro obřady mimo výše uvedené svátky se vyznačují pestrostí. K nejstarším patří například francouzská dalmatika, kázule, štóla, manipul, burza a palla z 18.století z bílého hedvábí s pestrým a zlatým ornamentem růžiček a tulipánů, s hladkými zlatými bortami a růžovou podšívkou. K souboru patří i pluviál se sponou ze žlutého kovu. O století mladší je soubor sestávající z kázule, štóly, manipulu, burzy, véla a pally z bílého hedvábí se zlatými růžemi a pestře vyšívaným geometrickým ornamentem, zlatými bortami a s červenou vlněnou podšívkou. Další souprava je ze žlutého zlatě protkávaného rypsu se žlutými bortami a křížky, s tmavě červenou hedvábnou podšívkou. Sestává ze 2 dalmatik zdobených v předu aplikovaným aliančním znakem pod korunkou, 2 štól, 2 manipulů a 1 pluviálu se zlatou výšivkou IHS v medailonu z paprsků. Tato sestava je z 2. poloviny 19.století.

Dále se jako jednotlivé kusy dochovaly 3 různé štóly. Nejstarší je z konce 18. století z Francie, je ušita z bílého rypsu s pestrým vzorem květin a jahůdek, se stříbrnými bortami, s plátěnou podšívkou. Další dvě pocházejí z přelomu 19. a 20. století, jedna je z bílého damašku s rostlinným vzorem, žlutými bortami a růžovou bavlněnou podšívkou, ke druhé z bílého rypsu se žlutými bortami a křížky a bavlněnou podšívkou tmavě růžové barvy se dochoval i manipul. V samostatné burze z bílého hedvábí s damaškovým vzorem růží, se zlatými bortami a s červenou klotovou podšívkou je uloženo purifikatorium s lemem z paličkované krajky. Jednotlivá jsou i dvě véla – jedno z bílého atlasu se zlatou výšivkou a monogramem IHS a se zlatými bortami a druhé bílé s damaškovým vzorem, žlutými bortami a červenou hedvábnou podšívkou, obě pocházejí z konce 19.století.

Zajímavý je počet samostatných pall, které pocházejí většinou z 19. a 20. století. Kromě již zmíněné fialové je jich dalších šest. Tři z nich jsou z bílého plátna a zdobí je červené výšivky s různými náměty - pelikán krmící mláďata, monogram IHS či Beránek Boží ve věnci z vinné révy. Patrně se jedná o dar některé zámecké paní, která byla zručnou vyšivačkou. Naopak palla z bílého hedvábí s damaškovým vzorem květů, lemovaná žlutými bortami a s podšívkou z růžového plátna, další z bílého hedvábí, zlatými bortami a růžovou plátěnou podšívkou či bílá palla z atlasu s damaškovým rostlinným vzorem, žlutými bortami a červenou hedvábnou podšívkou použitými materiály a zpracováním nezapřou skutečnost, že byly vyrobeny ve specializované profesionální dílně.

Ve výčtu nelze opomenout ještě dvě kázule bez jediného doplňku. Jedna je z bílého rypsu s červenou podšívkou. Na zádech má kříž, vpředu vytkané žluté a červené pruhy s latinskými texty. Druhá je ze žlutého hedvábí s pestrým a stříbrným vzorem ovoce a květů, se stříbrnými bortami, pochází z Francie z 18. století.

Z drobných oděvních součástí je třeba zmínit i jedinou dochovanou pokrývku hlavy, kterou je černý biret, jehož základ tvoří lepenka z vnější strany potažená černou látkou, uvnitř červenou. Biret má dokonce označení výrobce – M. Ludvíková, výroba kolářů a biretů Praha, Karlova ul. č. 157. Cingulum určené k přepásání alby je z bílé bavlněné šňůry o délce 432 cm, ukončené je spletenými kuličkami a střapečky. 2 humerály z bílého plátna s bílými stuhami a vyšitým maličkým křížkem u horního delšího okraje se liší jen velikostí – jeden má rozměry 45x90 cm, druhý menší 40x80 cm. Jak již bylo dříve zmíněno, ministrantské komže podlehly zubu času, nicméně se dochovaly 2 rochety z 2. poloviny 19. století z bílého tylu. Jedna má lem ze strojové krajky s motivy růží, druhá s velkým rostlinným vzorem.

K výzdobě kaple při bohoslužbách sloužily i různé další textilie, především pokrývky na oltář a antependia na přední stranu oltáře. Oltářní přikrývky nejsou příliš staré, všechny byly ušity v období od 2. poloviny 19. až 1. poloviny 20. století. 4 z nich jsou zhotoveny z bílého

plátna, jehož jedna delší strana je lemována krajkou. Rozměry ubrusů jsou poměrně rozdílné, nejmenší má 62x148 cm, nejdelší 70x440 cm, ovšem většina má průměrnou velikost 70x200 cm. Kromě prostých bílých příkrývek jsou v březnickém fondu i parádnější vyšívání. Jedna má na bílém podkladu ze síťové krajky podložené světlým okrovým plátnem u okraje vyšívány hustý arabeskový vzor, girlandy s mašlemi a 4 kříže, ve středu pak písmena IHS a křížek. Letopočet 1870 v levém rohu nás informuje, kdy vyšíváčka dílo dokončila. Nápis „Maria bez poskvrny hříchu počatá, oroduj za nás!“ vyšitý na druhé pokrývce z bavlněného tylu nenechává nikoho na pochybách, že textilie byla opravdu určena pro březnickou kapli. Velká tiskací písmena doplňují vyšité motivy kříže se září, hořícího srdce ve věnci hvězd, liliové květy a ozdobná písmena jména „Maria“. Vyšívání jsou rovněž ozdobné závěsy na přední stranu oltáře zvané antependia. Jedno antependium je z bílého atlasu, s květinami vyšívány řetězovým stehem, dolní kraj je zakončen krajkovým volánkem. Bílé plátno druhého zdobí lilie vyšívány křížkovým stehem modrou bavlnkou, dolní zakončení je krajkové. K úplnému výčtu textilií je třeba uvést ještě přibližně tucet různobarevných polštářků, zdobených vesměs pestrou výšivkou křížkovým stehem, s různými květinovými a geometrickými ornamenty či kříži.

3.3.3 Mešní knihy

Březnická zámecká knihovna obsahuje 6.481 svazků.⁶³ Do katalogů byly zapsány všechny knihy, které se v době jejich soupisu fyzicky nacházely ve dvou místnostech sloužících jako knihovny. Bylo tak do nich zařazeno i několik liturgických knih, převážně latinských misálů, které patřily k zámecké kapli. V době konfiskace zámku se

⁶³ Celkový počet svazků uvedených v následujících katalozích, které zpracovávali pracovníci Knihovny Národního muzea: TURKOVÁ, H. - KUBIŠTA, A. *Lokální a inventární katalog zámecké knihovny Březnice-Pálffy*. 1971, HÁJKOVÁ, A. - TURKOVÁ, H. *Lokální a inventární katalog zámecké knihovny Březnice-Kolovrat*. 1979 a SEMECKÁ, D. *Lokální a inventární katalog zámecké knihovny Březnice*, 1995.

v zákristii kaple nacházela pouze jediná kniha - Misale Romanum vydané roku 1845 v Praze u vydavatele Theofila Haase v nádherné umělecké vazbě. Misál je vázán v červené kůži zdobené rytým stříbrným kováním. Listy mají zlatou ořízku s rytými ornamenty, záložky jsou s tištěnými mariánskými medailony. Misál uzavírá stříbrná spona s emailovým obrázkem Panny Marie. U knih zařazených do knihovny dřívější příslušnost k vybavení kaple dokládá rukopisná poznámka v nich vepsaná, nebo ji lze s vysokou pravděpodobností odvodit. Nejstarší je patrně misál bez titulního listu, u něhož tedy není možné zjistit místo a přesný rok vydání. Summa privilegií, kterou obsahuje, je však datována r. 1611. V knize je vpis „*K. Capella arcensi Březnicensi comparatum*“. Z roku 1682 pochází *Missae defunctorum ex missali cisterciensi desumptate* s rukopisným vpisem „*Capella arcensis Březnicensis*“. *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Conc. Trid. Restitutum*, S. Pii V. Pont. Maximi jussu editum bylo vydáno v Benátkách v roce 1721. Jen o málo mladší je *Missale Romano-Bohemicum conformatum*, ... ex mandato Joannis Mauritii Gustavi Archi-Episcopi Pragensia vydané v roce 1735 v Praze. Z Vídně pochází *Missae defunctorum, juxta usum ecclesiae Romanae, cum ordine et canone extense* z roku 1771. Kniha *Rituale Romanum Pauli V. Pont. Max. jussu editum et a Benedicto XIV. ... accedit collectio rituum particularium a Clero provincie Pragensia*, která byla vydána v Řeznu roku 1782, obsahuje rukopisnou poznámku „*Capella arcensis Březnicensis 1873*“. Konečně vpis „*majetek zám. kaple 1904*“ lze číst i ve Sbírce modliteb a duchovních písní pro kostelní a domácí pobožnost Jana Šwépy a Františka Zacha vydané v Praze roku 1878.

3.4. Zhodnocení využití kaple

Před rozhodnutím, jak využít určitý prostor, je nutné zvažovat jeho původní určení a v maximální možné míře toto zachovat. Zároveň je však třeba mít na zřeteli i měnící se společenské podmínky a brát ohled na potřeby celého objektu, jehož je prostor nedílnou součástí. U

zámecké kaple by tedy bylo vhodné v rámci jejího původního určení zachovat možnost využití pro církevní účely a zároveň ji jako součást národní kulturní památky, za níž byl březnický zámek prohlášen, využívat pro kulturní a vzdělávací účely, a to tak, aby se tyto činnosti nenarušovaly, ale navzájem doplňovaly. U březnické kaple se tento záměr zdařil. V kapli se koná bohoslužba sice jen jednou v roce, a to u příležitosti svátku Neposkvrněného početí Panny Marie dne 18. prosince, ale i tento jediný obřad znamená kontinuitu účelu, pro který byla zbudována. Ač k zámecké kapli patří příslušné liturgické potřeby i velké množství ornátů, kněz si ke mši musí donést všechny předměty vlastní. Je to proto, že režim zacházení s movitými kulturními památkami je dost přísný. Každá manipulace s předměty totiž vzhledem k jejich stáří představuje velké riziko jejich poškození. Třebaže je březnickým farním kostelem kostel sv. Ignáce a církevní svatby se zpravidla konají v něm, lze sňatek uzavřít i v zámecké kapli. O svatby na památkových objektech je velký zájem, Březnice není výjimkou. Nutno však konstatovat, že v dnešní době probíhá naprostá většina obřadů civilních, a to v zámecké obřadní síni či za pěkného počasí pod vzrostlým dubem před zámeckou budovou. K uzavření manželství tak v zámecké kapli dochází pouze přibližně 2x do roka. Kaple je tedy hlavně využívána ke kulturním účelům jako součást zámeckého prohlídkového okruhu. Návštěvníci si mohou prohlédnout její interiér se zařízením, které má velkou historicko-uměleckou hodnotu, neboť se zachoval jednotný styl z 18. století. Výzdoba kaple tvořená cennými uměleckými díly zaujme každého zájemce o historii a památky. Do kaple lze zajít i za hudebním zážitkem. Několikrát do roka jsou v ní pořádány varhanní koncerty, neboť místní nástroj má přes své stáří velice dobrý zvuk a prostor kaple výbornou akustiku. Kaple se tedy poté, co přestala být domácí kaplí majitelů zámku a stala se majetkem státu, nezměnila v mrtvý muzeální prostor, ale zůstává dál místem, které může poskytnout nejen kulturní, ale i duchovní prožitek.

4. Zámecká kaple v Mníšku pod Brdy

Prostory státního zámku v Mníšku pod Brdy byly po rozsáhlých stavebních opravách zpřístupněny široké veřejnosti dne 1.července 2006, kdy byl pro návštěvníky otevřen první prohlídkový okruh včetně kaple sv. Serváce. Na rozdíl od kaple sv. Kříže na Karlštejně i zámecké kaple v Březnici se však v tomto prostoru nachází minimum původního vybavení. Tato skutečnost je důsledkem vývoje po roce 1945, kdy se sice stal rovněž zámek v Mníšku majetkem státu, ale nebyl využíván pro kulturní činnost, nýbrž jako prostory pro potřeby Státního ústředního archívu.

4.1 Stručná historie zámku

Barokní zámeckou budovu nechal podle projektu architekta Martina Ringera postavit pražský podnikatel v koželužství Servác Engel, který byl za zásluhy při obraně Karlova mostu v roce 1648 proti Švédům povýšen císařem Ferdinandem III. v roce 1651 do šlechtického stavu s titulem z Engelflussu.⁶⁴ Základní kámen ke stavbě nového zámku na místě pobožené starší budovy byl položen na svátek sv. Serváce dne 13.5.1656. Stavba čtvercového půdorysu s nádvořím uprostřed a třemi věžičkami na nárožích byla dokončena v roce 1672. V roce 1743 rod Engelů vymírá a na panství se postupně střídá několik nových majitelů, převážně příslušníků nižších šlechtických rodů. V roce 1909 zámek získal Theodorch Kast, svobodný pán z Ebelsbergu. Ani v držení jeho rodu však panství nezůstalo dlouho, neboť v roce 1945 byla pro kolaboraci s nacisty rodina posledního majitele Llewelyna Kasta odsunuta a veškerý majetek jí byl na základě Benešových dekretů⁶⁵ zkonfiskován. Vnitřní zařízení zámku utrpělo tím, že opuštěnou budovu začali drancovat někteří místní obyvatelé a neprospěl mu ani pobyt vojáků Rudé armády, kteří jej krátce v roce 1945 využívali jako lazaret. Po jejich odchodu bylo

⁶⁴ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého, Díl 6., Podbrdsko*, s. 98

⁶⁵ Dekret č. 12/1945 Sb. II. Prezidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa ze dne 21.6.1945, uveřejněný v č. 7/1945 Sbírký zákonů na straně 0017 a Dekret č. 108/1945 Sb. Prezidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy ze dne 25.10.1945, uveřejněný v č. 48/1945 Sbírký zákonů na straně 0248

rozhodnuto, že na zámku bude sídlit Místní národní výbor a budova bude využita jako sběrna pro mobiliář ze zkonfiskovaných zámků v okolí. Jako vhodnější objekt k tomuto účelu však byl záhy vybrán prostornější zámek v Hořovicích. Mníšecký zámek si nakonec ponechal stát a umístěním archivu v jeho prostorách na dlouhou dobu znemožnil veřejnosti přístup do objektu. V roce 2000 byl zámek od Ministerstva vnitra ČR delimitován jako náhrada objektů vydaných v restitucích a byl převeden do správy Státního památkového ústavu středních Čech v Praze (nyní Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze). Původně měl zámek sloužit jako ústřední depozitář pro mobiliář, který bylo nutno z restituovaných objektů odvézt. Po pečlivém posouzení technického stavu budovy a dispozičního řešení vnitřních prostor však bylo konstatováno, že stavba není pro účely depozitáře příliš vhodná. Proto byl změněn původní záměr a k nutným stavebním opravám již bylo přistupováno s tím, že zámek bude sloužit pro kulturní a částečně i komerční účely. V připravované expozici měly být využity všechny předměty, které původně z mníšeckého zámku pocházely. Na místě samém se dochovaly pouze předměty zabudované, např. skříně a kamna. Zachovaná část z původního mobiliáře s významnější historickou či uměleckou hodnotou byla po konfiskaci majetku L. Kastovi převezena jako svoz Mníšek na státní zámek Hořovice, který sloužil jako sběrna. Tam byly předměty uloženy do depozitáře, pro některé se našlo uplatnění i v zámecké expozici. Jelikož státní zámek Hořovice je stejně jako zámek v Mníšku ve správě Národního památkového ústavu, bylo navrácení dochovaného původního mobiliáře a rovněž i knih do mníšecké zámecké knihovny zcela bez problémů. Připravovaná expozice měla být instalována v celém 1. patře zámku. Svoz Mníšek na Hořovicích však obsahoval pouze přibližně 320 inventárních čísel. Instalace byla proto z velké části sestavena z předmětů z mobiliárních fondů ze svozů řady jiných památkových objektů, které byly dosud uloženy v depozitářích.

4.2 Zámecká kaple

Zakladatel zámku Servác Engel z Engelsflussu nechal kapli zasvětit sv. Serváci. Úctu svatému Serváci, který býval biskupem v belgickém Tongernu, prokazovala rodina Engelů již v Brabantsku, odkud pocházela. Kapli vysvětil v roce 1672 pražský arcibiskup Matouš Ferdinand.⁶⁶ Nevelký sakrální prostor sloužil jako rodinná kaple i následujícím majitelům panství. Od poloviny 18. století měla kaple vlastního zámeckého kaplana.

4.2.1 Umístění a výzdoba kaple

Kaple (obrázek č.17) je umístěna v severovýchodní nárožní věži, která má stejně jako ostatní dvě zámecké věže šestiboký půdorys. Věže mají na jedné straně vstup do místnosti, uprostřed ostatních pěti stran okna. Tomuto neobvyklému tvaru bylo třeba přizpůsobit i zařízení a výzdobu. Věž s kaplí má pouze 2 prosklená okna, obě jsou situována na východ, tudíž světlo do místnosti přichází pouze z jedné strany. Okenní otvory ve zbývajících třech stěnách jsou zaslepeny. Do kaple se vstupuje dvoukřídlými dveřmi z místnosti zvané Zimní jídelna. Ve výklenku přímo proti vchodu je umístěn oltář, nad ním obraz „*představující sv. Servacia, an v konciliu se sv. Anastasiem sv. Trojici zastává*“.⁶⁷ Horní a boční strany toho výklenku jsou zdobeny nástěnnou malbou. Jejím motivem jsou barevné květiny a ovoce na tmavém pozadí. Vlastní oltář je tvořen oltářní deskou se zasazeným kamenem, pod níž je vestavěna dvoudveřová skříňka s policí uvnitř, před ní je dřevěný stupínek. Výmalba celé kaple je dnes v modravém tónu s hnědavými středovými plochami. Strop kaple je vyzdoben štukovou výzdobou, připisovanou Antoniu Travellimu (obrázek č.18). Šestice plastických andílků nese věnec s malovaným erbem zakladatele zámku. Motiv andílků použil i na svých malbách v šesti polích mezi štukovými předěly Fabián Harovník. Vidíme na nich

⁶⁶ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého, Díl 6., Podbrdsko*, s. 98

⁶⁷ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého, Díl 6., Podbrdsko*, s. 98

andílka s klíčem, s mitrou, s oštěpem, s květinami, se džbánkem a jednoho andílka ležícího. Pět lunet v nejnižší části stropu vyplňují štukové reliéfy s motivem koše květin, v šesté nad oltářem jsou znázorněni dva andílci držící veraikon. Celá stropní klenba spočívá na hlavách další šestice štukových andílků stojících na konzolách v rozích stěn. Antonio Travelli s nimi však projevily soucit a aby je z té tíhy příliš nebolely hlavičky, dal jim na ně polštářky.

4.2.2 Stav kaple v roce 2000

Po vystěhování archívu zůstal zámek téměř prázdný. Ze zařízení kaple zůstala na místě pouze oltářní deska a dvě zabudované nízké skříňky s úložnými prostory pro liturgické potřeby. Žádný předmět z původního vybavení kaple nebyl ani součástí svozu Mníšek na zámku Hořovice. Pátráním v archivních dokumentech se podařilo zjistit, že se některé předměty uvedené v soupisu inventáře Národní správy v roce 1946 jako součást vybavení kaple, dostaly do vlastnictví Římskokatolické farnosti Mníšek pod Brdy a byly umístěny ve farním kostele sv. Václava. Konkrétně se jedná o obraz sv. Serváce, obraz sv. Rodiny a 2 chórové lavice. Osud ostatních sakrálních předmětů se objasnit nepodařilo.

4.2.3 Současná instalace

Ve snaze o rehabilitaci jedinečného sakrálního prostoru v zámeckém objektu se pracovníci Národního památkového ústavu obrátili na Římskokatolickou farnost Mníšek pod Brdy se žádostí o navrácení či alespoň zapůjčení obou obrazů a lavic, aby se opět staly součástí kaple, pro kterou byly vytvořeny. Díky vstřícnosti farního úřadu⁶⁸ tedy mohou návštěvníci opět tato umělecká díla obdivovat v původním prostředí. Nastala však otázka, jak celý prostor dále zařídit. V depozitářích státních hradů a zámků, které sloužily jako svozové sběrný, se nachází řada předmětů ze zámeckých kaplí

⁶⁸ Smlouva o výpůjčce č. NPÚ-ÚOPSC 24/2005 ze dne 1.1.2005

zkonfiskovaných objektů. Z nich byly vybírány takové, které se svým charakterem hodí k zařazení menší kaple z barokního období. Některé bylo před instalací třeba restaurovat, jiné se zachovaly v tak dobrém stavu, že stačila jejich konzervace v restaurátorsko-konzervátorských dílnách.

V kapli tedy dnes můžeme vidět z původního vybavení oltářní obraz sv. Serváce, který si Servác Engel objednal u malíře Karla Škréty.⁶⁹ Jedná se o olejomalbu na měděném plechu v dřevěném zlaceném rámu. Sedící biskup, bojovník proti arianismu, ukazuje na text v rozevřené knize ve své ruce a vzhlíží vzhůru, kde je zobrazena sv. Trojice. Pod obrazem jsou na oltářní desce vystaveny liturgické předměty z 18.století původem z Vinoře – kalich s paténou z měděného a mosazného tepaného plechu se stříbřeným reliéfem, zlacená monstrance a kříž z bílého kovu s 10 barevnými emaily s vyobrazeními ukřižovaného Krista, Panny Marie, světců a umrlčí lebky. Loďka na kadidlo, která byla zhotovena kolem r. 1800 z mosazného plechu reliéfně zdobeného, pochází ze zámku ve Starých Mitrovicích.

Oba výklenky po levé i pravé straně vstupu zaplňují chórové lavice, které pocházejí z doby založení kaple. Plocha jejich čel je zdobena náročnou řezbou – reliéfem s erbem Engelů z Engelsflussu. Nad ním je vyryt letopočet 1672, pod erbem pak monogram donátorů „*B.T.G.F.V.V.Z.E.*“. Na stěně nad lavicí po levé stěně zaujme barokní manýristický obraz sedící Panny Marie v objetí Ježíška. Po Mariině boku stojí chlapec Jan Křtitel, za ním přihlíží starší vousatý muž – sv. Josef. Olejomalba pochází z Jindřichovic. Ve druhém výklenku po levé straně je zabudována hluboká dřevěná dvoudveřová skříňka s jednou zásuvkou nahoře, která byla určena pro ukládání liturgických potřeb. Na horní desce úložné skříňky jsou umístěny tři dřevěné

⁶⁹ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého, Díl 6., Podbrdsko*, s. 93

polychromované plastiky. Pieta vyniká dramatickým pojetím. Tělo Krista leží na levém boku na kolenou sedící Panny Marie, která drží jeho pravou ruku, levá ruka visí bezvládně dolů. Dřevořezba je vysoká 50 cm, zhotovena byla v 1. polovině 18. století a pochází ze Sychrova. Další dvě menší plastiky jsou původem z Čimelic. Jedna zpodobuje sv. Martina na koni, který podává sedícímu nahému žebrákovi plášť, druhá sv. Jiří, rovněž na koni. Světec třímá v ruce biskupskou berlu, kterou se chystá jako kopím probodnout draka ležícího pod kopyty koně. Obě řezby jsou polychromované, vlající pláště světců zlacené. Stříbrný cestovní zvonek s reliéfem sv. Petra lze časově zařadit do 19. století. Obraz sv. Rodiny visící nad skříňkou se po desítkách let vrátil na své původní místo. Olejomalba na plátně pochází ze 17. století, zachycuje Pannu Marii kojící Ježíška, vlevo v pozadí sedí sv. Josef s rozevřenou knihou v ruce. Výzdobu výklenku doplňuje ještě jeden menší obraz na boční stěně, který zobrazuje světce s planoucím srdcem.

Dominantou okenního výklenku (obrázek č.19) po pravé straně oltáře je šestiboká křtitelnice z Líšna. Zhotovena byla v 18. století. Je cínová, kónická, vysoká 88 cm a její průměr je 42 cm. Stojí na 3 ptačích nohách zakončených pařáty zaťatými do koulí. Na třech bocích má úchyty, je zdobena reliéfy kučeravých hlav, hlavami andílků a vlasatými maskarony. Víko s vyvýšeným středem vrcholí zploštělou koulí a jetelovým křížem, je rovněž zdobeno plastickými reliéfy andílčích hlav a opatřeno třemi úchyty. Právě pro motiv andílků korespondující s tématem štukové výzdoby stropu se umístění právě této křtitelnice v mníšecké kapli jeví jako velmi vhodné. Na boční zdi okna blíže k oltáři ve zlaceném rámu nepravidelného tvaru visí další plátno s tématikou ze života Panny Marie. Sedící Madona přidržuje Ježíška, který jí stojí na kolenou. Po její pravici sedící sv. Anna líbá Ježíškovi ručku. Scéna je obklopena andílkami, nahoře v oblacích se vznáší symbol Ducha svatého. Obraz pochází ze sovy Měšice. Do rohu mezi dva okenní výklenky byl instalován dřevěný

tordovaný sloup černě polychromovaný, ovinutý plastickou řezbou vinné révy a zakončený zlacenou korintskou hlavicí. Na něm stojí dřevěná plastika Immaculaty z 1. poloviny 18. století. Postava Panny Marie je esovitě prohnutá, s hlavou nachýlenou k levému rameni. Ruce má sepjaté. Stojí na zeměkouli ovinuté hadem, s půlměsícem u nohou. Plastika je polychromovaná, bohatě řasené rozevláté roucho zlacené. Sloup i plastika jsou původem ze Sychrova.

Poslední okenní výklenek zaplňuje druhá z původních lavic. Lavice jsou s ohledem na omezený prostor úzké, určeny byly pouze pro 1 – 2 osoby. Zeď u okna zdobí podobizna světice v červenozeleném oděvu s výraznou zlatou svatozáří. Jedná se o malbu na měděném plechu zasazenou do cínového rámu zdobeného plastickým vegetativním dekorem. Původ Dolní Krč. Pod světící je umístěn reliéfní obraz z mosazného plechu s tematikou korunování Panny Marie. Marie klečí se sepjatýma rukama mezi Kristem třímajícím v pravé ruce kříž a Bohem Otcem, kteří společně drží korunu nad její hlavou. Nad korunou se vznáší Duch svatý v podobě holubice. Reliéf pochází z Vrchotových Janovic. V kapli nechybějí ani svícny. Je jich v ní rozmístěno osm, některé stojí na dřevěném stupínku před oltářem, jiné na zemi v prostoru kaple. Pocházejí z Hořovic a z Jemniště. Jedná se o typické cínové oltářní svícny z 19. století, stojící na třech nohách, vysoké 54 nebo 68 cm. Umístění exponátů z různých období je v kapli záměrné. Zařízení každého prostoru se časem mění, dochází k úpravám, doplňování, staré věci jsou nahrazovány moderními. Lze tedy předpokládat, že i mnozí z pozdějších majitelů zámku ke zkrášlení kaple přispívali novými cennými uměleckými předměty.

4.3 Zhodnocení stavu a využití kaple

Jak již vyplývá z předchozí kapitoly, k zařízení kaple bylo využito kromě několika málo kusů původního mobiliáře předmětů, které byly v minulosti součástí sakrálních prostor jiných zámků. Kaple byla zařizována právě s ohledem na uplatnění původního mníšického

mobiliáře, kterému byl podřízen výběr doplňujících uměleckých děl z depozitářů. Pracovníkům oddělení expozic se zdařilo nezahltit prostor množstvím předmětů. Kaple tak, ač umístěná v nevelké věžičce, nepůsobí stísněným dojmem. Kladně lze hodnotit též skutečnost, že díky otevření mníšeckého zámku se může veřejnost seznámit s několika dalšími uměleckými předměty, které dosud byly uloženy v depozitářích, neboť pro ně není snadné nalézt odpovídající umístění. Tyto předměty byly zároveň zrestaurovány a odborně opraveny. Problém využití části mobiliáře z depozitářů se týká hlavně sakrálních předmětů, neboť v objektech ve správě Národního památkového ústavu jsou převážně interiérové expozice zachovávající původní stav zařízení. Vzhledem k tomu, že hrady a zámky měly zpravidla vždy pouze jednu kapli (výjimky samozřejmě existují), není možné i v rámci budování nových prohlídkových okruhů při respektování historického vývoje objektu z památkového hlediska vytvářet uměle nové sakrální prostory. Kaple v Mníšku je koncipovaná jako ryze ukázkový expoziční prostor, o tom svědčí i vystavení liturgických předmětů na oltáři. Původem značně nesourodý mobiliář se celkem podařilo sladit se zajímavou architekturou, která není zcela běžná. Kaple se stala součástí prohlídkové trasy 1. zámeckého okruhu. S jiným než expozičním využitím se nepočítá. V kapli nelze vzhledem k malému prostoru konat ani svatební obřady. Církevní svatby v Mníšku pod Brdy probíhají ve farním kostele sv. Václava, na zámku lze uzavřít civilní sňatek, a to shodou okolností právě v Zimní jídelně, ze které se do kaple sv. Serváce vstupuje.

Závěr

Většina kaplí bývá na hradech a zámcích součástí prohlídkových okruhů a je tedy veřejnosti přístupná. V některých kaplích se konají i bohoslužby, a to zpravidla u příležitosti svátku, nebo vzpomínkové mše za některé dřívější významné majitele. Tyto obřady nejsou časté, což s výjimečností prostředí přispívá k slavnostnější atmosféře a zvláštnímu duchovnímu prožitku. Rovněž možnost dát slib manželské věrnosti v kapli historického objektu bývá využívána. Oblíbené jsou též občasně koncerty, které však bývají pořádány pouze v některých větších kaplích. Veškeré tyto činnosti totiž lze provádět pouze tam, kde není problematické zajistit ochranu a bezpečnost účastníků, vybavení kaple i celého objektu. Na uvedených třech příkladech lze dokumentovat snahu pracovníků památkové péče o zachování podoby kaplí v podobě, kterou měly v době, kdy je do svého vlastnictví získal stát. Těmto prostorům je věnována stejná pozornost, jako ostatním zámeckým interiérům, umělecká výzdoba je v případě potřeby opravována a restaurována. Cílem je zachování staveb i zařízení v co nejlepším stavu i pro budoucí generace.

Problémem z hlediska prezentace zůstávají předměty liturgického charakteru, které bývaly uloženy v zákristiích, dnes jsou zpravidla v depozitářích s vhodnějšími klimatickými podmínkami. Jelikož se jedná o movité kulturní památky, není už možné je používat, a to ani mimořádně k účelu, pro který byly zhotoveny. Najít pro ně vhodný způsob prezentace v rámci stávajících prohlídkových tras zámeckých expozic bývá pro jejich zvláštní charakter velmi obtížné. Jelikož se jedná o vynikající doklady uměleckořemeslného mistrovství jejich tvůrců a mají silnou vazbu na místo, pro které byly zhotoveny a kde byly používány, zůstává velkým úkolem nalezení vhodného způsobu jejich využití a přiblížení veřejnosti.

Summary

Zámecké kaple v majetku státu, jejich zařízení a liturgické předměty.

Možnosti jejich využití.

Chapels in chateaux, whose are owned by the State. Their furniture and liturgical items. Available for functions.

Lenka Svobodová

This thesis presents three chapels that are important heritage buildings owned by the state. The manner of acquiring this property in relation to the republic's history is mentioned in the first chapter, which is likewise a brief outline of the development of heritage care in Czechoslovakia. The following chapters are directly concerned with the individual chapels of selected buildings administered by the National Heritage Institute. After a brief introduction to the history of the castle or chateau the religious rooms are described from the standpoint of construction, decoration and facilities. Changes that took place in the past or more recently are tracked, above all those such as relocation, restoration, replacing works of art with copies and so on.

Specifically the second chapter is devoted to the Chapel of the Holy Cross at Karlštejn Castle. Following an introductory overview of the castle's history there is a description of the chapel at the time of its foundation in the 14th century, the changes to its facilities that took place in the 17th and 18th century, when the castle lost its significance and on to the 19th century, which is the period of Mocker's great restoration work. The changes that took place in the second half of the 20th century are also described when the chapel was negatively influenced by the inordinate number of visitors and at the start of the 21th century, when the chapel was once again opened up to the public. The chapter closes with an appraisal of the possibilities of using the chapel.

The third chapter deals with the chapel of the chateau at Březnice. After a brief introduction to the history of the chateau there is a description of the chapel at the time of its foundation in the 17th

century and a detailed description of its facilities from the period of confiscating chateaus, i.e. in the 20th century. An extensive part of this chapter is made up of a list of the liturgical objects that have been preserved although they cannot be found in the chapel they were an inseparable part of its use. The list includes liturgical vessels, vestments and missals. The close of the chapter concerns the current use of the chapel.

The fourth chapter presents the chapel at the chateau in Mníšek pod Brdy, which is an example of a restored and newly equipped room. Apart from the history of the chateau and an architectonic description of the chapel attention is given to how this space was equipped after the building was placed in the administration of the National Heritage Institute and it began to be used for cultural purposes. The work concludes with a summary of the opportunities for using chateau chapels in heritage buildings open to the public and draws attention to the problem of presenting liturgical objects.

Prameny a literatura

Dokumenty, inventární knihy, protokoly, smlouvy a korespondence týkající se státních hradů a zámků Karlštejn, Březnice a Mníšek pod Brdy z archivu Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze.

ADAM, Adolf. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad spol. s r.o., 2001. -- 471 s., ISBN 80-7021-420-1

ADAM, Adolf. *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*. Praha: Vyšehrad spol. s r.o., 1997. -- 328 s., ISBN 80-7021-269-1

BLAŽÍČEK, Oldřich J. *Minulost a současné otázky prezentace zámeckých interiérů*.
Ústí nad Labem: KSSPPPOP. -- 32 s., 1983

FAJT, Jiří. *Posvátné prostory hradu Karlštejna*. (Jiří Fajt, Jan Royt, Libor Gottfried).

Praha: Památkový ústav středních Čech v Praze, Lepton, 1998. 64 s. ISBN: 80-85094-66-5.

FAJT, Jiří. *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV. : umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. / Sběrka starého umění Národní galerie v Praze, 12.11.1997-26.4.1998]. -- Praha: Národní galerie, 1997. -- 621 s. , ISBN: 80-7035-163-2

FÜRST, Ludvík. *Březnice. Průvodce městem*.

Březnice : Městské muzeum v Březnici, 1965. -- 46 s., E 03-51908

KOPEČEK, Josef. *Březnice : zámek, město a okolí*.

Praha : Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1986. -- Nestr.

Muzejní a vlastivědná práce. Č.1, roč. XV, Praha: Národní muzeum – Ústřední muzeologický kabinet v Orbisu, n.p., 1977, vychází 4x ročně

SALAJKA, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. Praha: Blahoslav, 1985. --135 s.

SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 6., Podbrdsko /*
Popisuje August Sedláček ; Ilustrují bratři Liebscherové, V. Brechler a B. Kutina. -- 2.
nezměn. vyd. -- V Praze : Nakladatelství Šolc a Šimáček, 1934. -- 279 s.

SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 11., Prachensko /*
Popisuje August Sedláček ; Ilustrují Karel Liebscher a V. Král z Dobré Vody. -- 2.
nezm. vyd. -- V Praze : Nakladatelství Šolc a Šimáček, 1936. -- 294 s.

SEDLÁČEK, August. *Průvodce na Karlštejně*.

Praha: Knihotiskárna Františka Šimáčka, 1884. 35 s.

Seznam fotografických příloh

Obrázek č. 1: Oltářní stěna kaple sv. Kříže	str.	63
Obrázek č. 2: Archivní truhlice ze 14. století	str.	64
Obrázek č. 3: Archivní truhlice ze 16. století	str.	64
Obrázek č. 4: Archivní skříň ze 17. století	str.	65
Obrázek č. 5: Interiér kaple sv. Kříže na konci 19. století	str.	65
Obrázek č. 6: Fragment sametového roucha Karla IV.	str.	66
Obrázek č. 7: Gotická závěsná lampa	str.	66
Obrázek č. 8: Obraz k založení zámecké kaple v Březnici	str.	67
Obrázek č. 9: Interiér zámecké kaple v Březnici	str.	68
Obrázek č. 10: Část ze souboru štól	str.	69
Obrázek č. 11: Část ze souboru manipulů	str.	69
Obrázek č. 12: Část ze souboru vél	str.	70
Obrázek č. 13: Část ze souboru pall a burs	str.	70
Obrázek č. 14: Kázule ze svatebních šatů Edeltraud Pálffy	str.	71
Obrázek č. 15: Kázule a štóla z 18.století z Francie	str.	72
Obrázek č. 16: Modrá štóla ze 17. století z Itálie	str.	72
Obrázek č. 17: Interiér zámecké kaple v Mníšku pod Brdy	str.	73
Obrázek č. 18: Štuková výzdoba stropu kaple v Mníšku pod Brdy....	str.	74
Obrázek č. 19: Okenní výklenek kaple v Mníšku pod Brdy	str.	75